

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФАКУЛЬТЕТ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН,
ІНФОРМАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускної кафедри
_____ Н. Ф. Ржевська
« ____ » _____ 20__ р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 291 «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ»

**ТЕМА: «МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ
БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ»**

Виконавець: студент 4 курсу, 409 групи, Семенухи Віктора Олексійовича

Керівник: доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій Ржевська Ніна Федорівна

Нормоконтролер

_____ (підпис)

_____ (П.І.Б.)

КИЇВ 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПИ	6
1.1 Формування безпекового простору після Другої світової війни.....	6
1.2 Особливості трансформації безпекового простору Європи у постбіполярному світі.....	8
РОЗДІЛ 2. МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ЧИННИК ТА ЙОГО ПРОЯВИ У ЄВРОПІ ТА СВІТІ.....	23
2.1 Політичний салафізм.....	23
2.2 Формування мусульманської діаспори в Європі	28
2.3 Причини радикалізації мусульман	33
2.4 Ісламізм як образ життя	38
2.5 Можливі сценарії розвитку ситуації в Європі	42
РОЗДІЛ 3. ПРОГНОЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСНО РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПИ	48
3.1 Рекомендації щодо політичної інтеграції та взаємодії з радикальними частинами мусульманського населення.....	48
3.2 Рекомендації щодо соціальної інтеграції радикальної частини мусульманського населення	51
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ЄС – Європейський союз
- США – Сполучені Штати Америки
- НАТО – Північноатлантичний альянс (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO)
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- СЗБП – Спільна зовнішня та безпекова політика
- РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
- ЄПБО – Європейська політика безпеки та оборони
- АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон
- СПБО – Спільна політика безпеки та оборони
- ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема мусульманства, як одного з вагомих чинників внутрішньої та зовнішньої політики Європейського Союзу, переважно, досліджують у межах безпекового простору Європи. Наукові ж розвідки щодо нього як основного чинника зовнішньополітичного вектору держави, в Україні практично, відсутні.

З часів «Реконквісти» в Європі, кількість мусульман, у порівнянні з християнами, була не значною. Реальні зміни, що призвели до зростання їхньої чисельності та наростання напруги в стосунках із послідовниками християнських сповідань, стали помітними з моменту загострення відносин США та Близького Сходу й конфліктів, за участю Європейських держав.

Наростання хвилі біженців до ЄС і політики Європейського Союзу, що дозволяла приймати їх у великих кількостях, поклали початок проблемам, які проявлялися в терактах, забираючи життя багатьох мирних мешканців. Не менше важливими були і дрібніші події, як от, до прикладу, події у Франції, пов'язані з карикатурою на пророка Мохаммада, коли обурення переросло в масові протести та, навіть, викликало жертви серед населення. Так було жорстоко вбито шкільного вчителя Самуеля Паті за те, що той продемонстрував цю карикатуру під час уроку зі свободи слова. Наразі ж, питання безпеки в Європі стоїть гостро, а значну роль у ньому відіграє саме мусульманський фактор.

Мета дослідження полягає у виявленні чинників, що пояснюють розгортання подій у Європі, пов'язаних із загостренням християнсько–мусульманських відносин і ту роль, яку вони відіграють у формуванні безпекового простору сучасної Європи.

Досягненню означеної мети сприятиме вирішення наступних дослідницьких завдань:

- встановлення особливостей безпекового простору Європи в процесі його еволюції;

- шляхом дослідження діяльності радикальних груп визначення та аналіз мусульманського чинника та його проявів у Європі;
- встановити як саме мусульманський чинник впливає на формування безпекового простору Європи.

Об'єкт дослідження – безпековий простір сучасної Європи, його головні напрями та форми розвитку.

Предмет – мусульманський чинник, його розвиток у Європі та поза її межами.

Методи дослідження. У роботі було використано системний та історичний методи. При дослідженні чинників формування безпекового простору Європи використовувалися системний, нормативний метод та елементи теорії прийняття рішень. У свою чергу, історичний, порівняльний та структурно–функціональний методи використовувалися при аналізі чинників внутрішньополітичної стратегії ЄС. Окрім усього, в роботі над фактичним матеріалом та документами використано методики аналізу документів, інтерпретації фактів та зіставлення.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних інформаційних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПИ

1.1 Формування безпекового простору після Другої світової війни

Протягом «холодної війни» існував американо–європейський консенсус – Сполучені Штати гарантують безпеку в Європі в обмін на визнання їхнього лідерства і солідарності. Головними елементами європейської політики США були присутність американських сил і створення НАТО – механізму співпраці США і країн Західної Європи в сфері колективної безпеки в 1949 році. Франція і інші союзники по НАТО розцінювали Радянський Союз як зовнішню загрозу, в той час не було й мови про створення автономної європейської безпеки.

Однак, при генералові Ш. де Голлі в рамках НАТО намітився незалежний курс Франції, що вивів країну з військової структури організації в 1966 році. Зайнятий будівництвом єдиної Європи, Париж, проводив гнучку лінію і не вважався вірним атлантичним союзником, на відміну від Великобританії. В умовах протистояння СРСР і США Франція позиціонувала себе третьою силою, виступаючи за зменшення небезпеки війни в Європі, неприйняття американської гегемонії, за принцип координації замість субординації у відносинах із США і НАТО, що – закономірно, адже в концепцію «голлізму» було закладено незалежну поведінку Франції по відношенню до США.[1, с. 86–90]

Після розпаду Організації Варшавського договору і СРСР почався процес адаптації НАТО, відбулися зміни в американо–європейських відносинах, викликані появою в ЄС спільної зовнішньої політики і політики безпеки, завдяки Маастрихтському договору 1992 року. Це спровокувало постановку питання про роль НАТО і умовах американської присутності в Європі. [60]

Звернемося до концептуально–теоретичного пояснення змін у євроатлантичному регіоні. Протягом «холодної війни» домінувала концепція

атлантизму, витоки якої сягають до ідей про світове панування США, встановлення контролю над Євразією. Атлантичний океан представлявся символом об'єднання американської та європейської цивілізацій, США – нервовий центр і силовий механізм, а європейські держави – розумовий придаток і м'який буфер. Концепція атлантизму передбачала домінування США в Європі, яка вважалася союзником, і чия безпека залежала від США, а також передбачала економічну, культурно–ідеологічну єдність держав на обох берегах Атлантики.

Завдяки концепції атлантизму, що включає такі елементи, як:

- американську військову присутність (113 тис.) у Європі як гаранта збереження стабільності;
- військово–політичні зв'язки між США і країнами Західної Європи на базі НАТО;
- тісні економічні відносини;
- ідеологічну єдність Атлантики.

Були вирішенні завдання по закріпленню військово–політичної залежності Західної Європи від США та збільшенню американського впливу в світі. Незважаючи на спроби розробити проект європейської оборони, європейцям нічого було протиставити впливу і ресурсам НАТО і США: після Другої Світової війни їх зусилля були зосереджені на просуванні економічної інтеграції.[2]

Розглядаючи НАТО провідником американської політики в Європі, Париж був локомотивом європейських інтеграційних процесів, прихильником концепції європеїзму. Вона передбачає військово–політичне, економічне, культурне об'єднання європейських країн на основі загальнолюдських цінностей, цивілізаційної місії освіти, загальної історії. Витоки європейської ідеї походять із необхідності формування єдності християнського світу.

Саме на європейському континенті виникла Вестфальська модель світу, в основі якої – ідея національної держави. Європейські держави пов'язували безпеку з балансом сил і обмеженням застосування сили, тому плуралізм був

в основі європейської моделі світопорядку. Європа залишалася політично розділеною аж до Другої світової війни. З початку 1950–х років було запущено процес об'єднання європейських держав, концепція європеїзму почала реалізовуватися. [61]

Дотримуючись європеїзму, Париж довгий час не демонстрував свою ідентичність, вважаючи, що Франція, як середня держава з глобальними амбіціями, могла зміцнити вплив завдяки сильній Європі в сфері безпеки. Саме тому, її зовнішня політика іманентно пов'язана зі створенням системи європейської безпеки, перетворенням ЄС в державу (*l'Europe de puissance*), в полюс впливу, в глобального актора. Військовий потенціал ЄС став би способом формування багатопольярного світу.

З початку 1990–х рр. почалася криза концепції атлантизму, одночасно зросла значимість європеїзму. Якщо апологети атлантизму (США, Великобританія) виступали за збереження НАТО – єдиного механізму підтримки колективної оборони і трансатлантичної безпеки, символ зв'язку країн Європи та Північної Америки, розширення зони впливу і відповідальності, то прихильники концепції європеїзму, ідеї сильної Європи (Франція, Німеччина) підтримували створення системи європейської безпеки і оборони, проведення самостійної зовнішньої політики ЄС. [3, с. 23] Тим самим, концептуальна суперечка Франції і США навколо європейської безпеки була пов'язана з вибудовуванням нових відносин США і ЄС.

1.2 Особливості трансформації безпекового простору Європи у постбіполярному світі

Створення СЗБП (Спільна зовнішня та безпекова політика) об'єктивно знизило роль НАТО, відносини США і ЄС набули самостійного значення і перестали базуватися виключно на союзницьких зв'язках у межах альянсу. Поступово змінився їхній зміст за рахунок включення до порядку глобальних проблем розвитку і нових загроз міжнародної безпеки. [62] Однак, СЗБП не охоплювала питань загальної оборони, що знаходяться в компетенції НАТО,

а, значить, дисбаланс у трансатлантичних відносинах зберігався. ЄС не міг бути повноцінним партнером у військовому плані. Виступаючи за активну військову політику ЄС, Франція прагнула до того, щоб Європа забезпечувала свою оборону. Не будучи країною–членом ЄС, але виступаючи гарантом європейської безпеки, Вашингтон уважав ЄС регіональним проектом і ставився з підозрою до планів Парижа зі створення автономної європейської оборони, яка могла би стати конкурентом НАТО в Європі.

Задля уникнення втрати контролю, США виступили за систему безпеки на ґрунті НАТО і проти відділення США від ЄС, дискримінації членів НАТО в оборонних структурах ЄС, дублювання військових засобів (*decoupling, discrimination, duplication*). Було висунуто умови – поліпшення європейських оборонних здібностей, включаючи транспарентність, неподільність трансатлантичного зв'язку (*Improvement, inclusion, indivisibility*).

Отже, європейські оборонні структури повинні були формуватися при співпраці з НАТО. Зіткнувшись із запереченнями США, президент Франції Ж. Ширак погодився зі зміцненням європейської оборонної ідентичності всередині НАТО, виступаючи за його європеїзацію. Париж прийняв ідею надання сил і ресурсів НАТО європейцям не полишаючи наміри створити кризовий потенціал ЄС. Зустріч Франції і Великобританії в Сан–Мало в 1998 р., де сторони погодилися створити європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО) як військову складову СЗБП, є тому підтвердженням.[4, с.50–54]

Підходи Франції і США до європейської безпеки позначилися під час бомбардувань НАТО Сербії без санкції РБ ООН з 24 березня по 10 червня 1999р. Поставивши ВВС під командування НАТО, користуючись американською розвідкою, Париж визнав, що тільки НАТО була здатна до підтримки європейської безпеки. У європейців не було ні механізму планування, ні достатньої військово–технічної компетенції. Ця поступка була зроблена Францією вимушено, щоб зміцнити військовий потенціал ЄС і позбутися в подальшому залежності від НАТО. Проте, Вашингтон вважав, що НАТО продовжать забезпечувати міжнародну безпеку, а ЄС займатися

дипломатією. Головними уроками косовського конфлікту стало рішення про створення сил швидкого реагування (60 тис. чоловік) і структури ЄПБО і передача функцій із врегулювання криз ЄС. Ці кроки підтримувалися Парижем, так як ЄС повинен відігравати значну роль у кризовому реагуванні.

На саміті НАТО в квітні 1999 року було висловлено підтримку СЗБП і розширено повноваження заступника головнокомандувача союзних сил в Європі. Очевидно, США намагалися контролювати дії ЄС у сфері безпеки. На початку 2000-х рр. виник новий аспект у трансатлантичних відносинах – взаємини НАТО і ЄПБО. Вашингтон уважав, що новий проект, за який виступав Париж, не залишав можливості для просування американських інтересів.[5] Були побоювання і про переростання європейської оборонної ідентичності меж НАТО і опору Франції, ролі НАТО в Європі.

Концептуальну суперечку США і Франції ускладнювали американо-європейські відносини. Під час зустрічі держсекретаря США К. Пауелла з європейською делегацією на чолі з міністром закордонних справ Франції Ю. Ведріном на саміті НАТО і ЄС в Гетеборзі 26 березня 2001 р. вдалося прийти до консенсусу про те, що:

- підтримка, що надається ЄПБО підсилює НАТО і збільшує можливості ЄС;
- ЄС проводить операції на той випадок, якщо США вирішають не втручатися в ситуацію;
- має бути взаємодоповнюваність ЄПБО і НАТО за рахунок координації та відсутності дублювання;
- ЄС надає доступ до потенціалу НАТО та участь членів альянсу в підготовці операцій ЄПБО, якщо це зачіпає їхні інтереси.

Після цієї зустрічі стурбованість США [14, с. 9] змінилася обмеженою підтримкою при збереженні ролі НАТО в кризовому реагуванні. У трансатлантичних відносинах намітилося поєднання асиметрії у військовій області і політичної взаємозалежності. З 2001 р. формуються нові відносини США і ЄС на основі спільних цінностей та інтересів, участі в операціях з

урахуванням збільшеного потенціалу ЄС і збереження залежності від США і НАТО в сфері безпеки. Боротьба з новими погрозами (терористичні атаки, поширення зброї масового знищення, регіональні конфлікти) виконала функції консолідації США і ЄС.[6, с. 63–69]

З 2001 року формуються нові відносини США і ЄС на основі спільних цінностей та інтересів, участі в операціях із урахуванням збільшеного потенціалу ЄС і збереження залежності від США і НАТО в сфері безпеки. Боротьба з новими погрозами (терористичні атаки, поширення зброї масового знищення, регіональні конфлікти) виконала функції консолідації США і ЄС.

Період зближення сторін змінився погіршенням відносин через вторгнення США в Ірак у березні 2003 року. Адміністрація Буша була незадоволена опозицією Франції та Німеччини. Іракська криза позначила різницю в потенціалах, способах дії (односторонній силовий або багатосторонній політико–силовий підходи) і баченні міжнародної системи (однополярність або багатополярність). Головним уроком іракської кризи стало переростання конкуренції двох концепцій – атлантизму та європеїзму, у відкрите глобальне протистояння.

Більшість європейців хотіли бачити ЄС рівноправним партнером США. Вашингтон вважав, що США займають домінуюче становище завдяки військовій мощі і здатні встановити однополярний світ, відкидаючи геополітичні амбіції Франції та ЄС як полюса стабільності. На погіршення трансатлантичних відносин сильно впливав і фактор протистояння Франції і США в ООН.[63]

У червні 2003 р. на саміті G8 в Евіані європейські лідери і президент США дійшли згоди: США і ЄС – глобальні партнери, їх розбіжності не зачіпають цінностей. Основою зближення стала Європейська стратегія безпеки від 2003 року, в якій перераховувалися загрози міжнародній безпеці. Однак на чільне місце було поставлено збільшення можливостей ЄС, ідеї багатополярного світу і багатосторонності, що розходилося з американської стратегією.[7]

Слухання в Конгресі США в 2003–2004 рр. показали намір підтримувати співпрацю з ЄС на Балканах, Кавказі, Близькому Сході, отримати підтримку важливих ідей, розділити ризики і відповідальність (концепція нового атлантизму) [Renewing the Transatlantic Partnership]. Після крену в бік проатлантичності країн–членів ЄС, adhoc коаліцій бажаючих США повернутися до пріоритетних зв'язків з євротрійкою. Співпраця Франції і США сприяла поверненню довіри і встановлення діалогу між ЄС і США.

У Франції розроблявся підхід поліпшення відносин з США за рахунок зміцнення впливу ЄС. У Національній Асамблеї розглядалося:

- призначення європейського координатора для вироблення позиції по відношенню до США;
- створення секретаріату для визначення порядку;
- збільшення витрат на європейську оборону;
- зміцнення європейської оборонної ідентичності в НАТО;
- паритет між європейцями і американцями в НАТО, перерозподіл місій і командувань.

Були висловлені пропозиції про союз ЄС і США в умовах зміцнення АТР (Азійсько–Тихоокеанський регіон), щоквартальних зустрічах із обговорення питань безпеки. Виступаючи за проведення операцій ЄС з підтримки безпеки, Ж. Ширак підкреслював, що європейська оборона не є загрозою трансатлантичному партнерству, сильніша Європа означає сильний альянс. Американська сторона вважала, що НАТО є механізмом європейської безпеки, а зусилля ЄС у питаннях оборони повинні бути під контролем альянсу. Отже, протилежні підходи до європейської безпеки, європеїзм і атлантизм, зберігалися, а іракська криза висвітлила це протистояння наочно. Разом із тим партнерство НАТО і ЄС вважалося важливим для врегулювання криз і підтримки світового порядку.[15, с. 74–78]

Військова співпраця НАТО і ЄС показало різницю в американському і французькому підходах до організації системи європейської безпеки. На початку ХХІ століття обидві інституції регіональної безпеки змінилися

внаслідок переосмислення цілей, процесу розширення учасників (розширення ЄС у 2004 році, НАТО в 1999 та 2002 роках) і сфер діяльності, що включає боротьбу з тероризмом і кризове реагування.

У декларації НАТО – ЄС про ЄПБО від 16 грудня 2002 року і угоди «Берлін плюс» (The Berlin Plus) від 17 березня 2003 р. проголошувалося стратегічне партнерство НАТО і ЄС на основі консультацій, поваги інтересів, автономії рішень, дотримання Статуту ООН. За НАТО закріплювалася роль в європейській обороні і кризовому реагуванні, гарантувалися підтримка ЄПБО і доступ ЄС до систем командування, силам і засобам планування НАТО для операцій, де США не бажали брати участь і альянс не задіяний. [8]

Залежність ЄС від засобів НАТО зберігалася, невирішеним залишилося питання: хто першим повинен реагувати. США виступали за першість НАТО, Франція заявляла про незгоду. Тим часом, у декларації НАТО–ЄС позначено кризове реагування на основі *ad hoc* розмежування повноважень. Механізм «Берлін плюс» був апробований в ході співпраці ЄС і НАТО в Македонії в 2003 р., в Боснії і Герцеговині з 2004 р.

Операція ЄС «Конкордія» (Concordia) в Македонії з 31 березня по 15 грудня 2003 р. виконала завдання альянсу (виконання Охридських угод від 2001 р. і патрулювання території). Консультації здійснювалися між Комітетом з питань політики і безпеки ЄС та Північноатлантичною радою. Планування проводилося в штаб–квартирі Верховного командування НАТО в Монсі, рішення передавалися в Військовий комітет ЄС. [64]

Париж вважав, що командні структури знаходяться під контролем НАТО, що загострювало протиріччя з США. Операція «Конкордія» показала інституційну залежність ЄС від НАТО (відсутність органів планування і системи командування) і, фактично, нерівне партнерство. Беручи участь у спільній операції, США і Франція залишалися вірні своїм концептуальним установкам (атлантизм і європеїзм), виступаючи за посилення альянсу (підхід США) або ЄПБО (підхід Франції). Операція ЄС «Алтея» (Althea) в Боснії і

Герцеговині розпочалася 2 грудня 2004 року і прийшла на зміну місії НАТО «Сил по стабілізації» (SFOR).

З початку пропозиція Великобританії і Франції про трансформацію місій була відкинута НАТО і США. Пізніше було прийнято рішення на основі угод «Берлін плюс». Передбачалося збереження штаб-квартири НАТО в Сараєво для співпраці з ЄС, який мав доступ до засобів альянсу і частково до планування операції, що здійснювалося в штаб-квартирі НАТО в Монсі. Командувачем було призначено заступника Верховного головнокомандувача об'єднаних сил НАТО в Європі. Ця схема взаємодії не могла влаштувати Париж, який підкреслював, що командні структури ЄС опинилися під контролем альянсу, вважаючи, що між командувачами повинен бути більш тісний обмін.[9]

Незважаючи на зіткнення концептуальних поглядів США та Франції-атлантизму і європеїзму, операція «Алтея» продемонструвала наявність у ЄС механізмів громадянського кризового реагування, дозволила узгодити підходи до регіональної безпеки.

Військова співпраця НАТО і ЄС показала перехід від ідеї європейської опори в НАТО і залежності ЄС до взаємо доповнення ЄПБО і НАТО. В результаті визнавалася важливість подолання конкуренції з приводу організації операції і дублювання сил, оперативної сумісності сил швидкого реагування і координації доктрин.[65]

З огляду на досвід співпраці ЄС і НАТО, Франція виступила за автономні органи планування, штаб військової структури ЄС (зустріч Франції, Бельгії, Німеччини і Люксембурга 23 квітня 2004 року, «Ініціатива чотирьох»). У 2004 р. почалося створення бойових тактичних груп ЄС, до складу кожної входили 1500 військовослужбовців. На відміну від Парижа Вашингтон сприймав цю ініціативу як частину концепції спільної відповідальності ЄС і НАТО. Були створені механізми зв'язку військових- Постійна група зв'язку НАТО в Військовому штабі ЄС в Брюсселі, осередок ЄС у штаб-квартирі Об'єднаних збройних сил НАТО в Монсі.[10]

У наслідок блокування Туреччиною участі Кіпру в зустрічах Ради Північноатлантичного альянсу і Комітету політики і безпеки політична взаємодія НАТО і ЄС здійснювалася в неофіційному форматі з травня 2004 р. Між Францією і США виникли розбіжності:

По–перше, Париж відмовився обговорювати боротьбу з тероризмом і розповсюдженням зброї масового знищення, ситуацію в Афганістані, європейську оборону з членами НАТО, що не входять в ЄС, тобто з США на цьому рівні. У цілому США і Франція не обговорювали дії в пріоритетних регіонах–в Африці та на Близькому Сході.

По–друге, Франція вважала, що «Берлін Плюс» підсилює залежність ЄС від засобів НАТО і обмежує дії ЄС як актора, здатного до врегулювання криз. Не випадково операція ЄС «Артемід» у Демократичній Республіці Конго в червні 2003 р. була проведена без консультацій, викликавши суперечку між Вашингтоном і Парижем, який підтримав вихід за рамки «Берлін Плюс». Іншим прикладом невикористання «Берлін Плюс» стали паралельні дії підтримки місії Африканського союзу з боку НАТО і ЄС в Дарфурі в липні 2005 року.[16, с.3]

По–третє, адміністрація виступила за перетворення НАТО на глобальну організацію, що викликало протест Парижа. З огляду на незгоду партнерів, США виступили за поділ праці між НАТО і ЄС в залежності від масштабу і інтенсивності конфлікту. З точки зору Парижа, взаємодоповнюваність або компліментарність повинна означати не поділ завдань і сфер дії, а рівноправне співробітництво. При цьому, головною турботою Франції, чий внесок в оборонний бюджет один із найбільших (2% ВВП), залишалося зниження військово–технічного відставання і створення постійних органів планування ЄС. Відстоюючи різні моделі партнерства НАТО і ЄС, Франція і США підтримували військову співпрацю між двома організаціями. Однак спільні операції показали політичні розбіжності і військово–технічне відставання європейців. Концептуальні розбіжності щодо європейської безпеки були ретушовані, однак, цільові установки акторів не змінилися.

Незважаючи на іракську кризу 2003 році і труднощі взаємодії НАТО і ЄС, з середини 2004 р. настав етап поліпшення відносин США і ЄС. Були прийняті декларації про боротьбу з тероризмом і розповсюдженням зброї масового знищення, про підтримку миру і реформ на Великому Близькому Сході. На саміті США і ЄС 20 червня 2005 р. склався консенсус про співпрацю в області безпеки в регіонах. У той же час на Великому Близькому Сході партнери часто діяли паралельно, Франція, наприклад, покладалася на двосторонні зв'язки і механізми ЄС.[66]

На саміті США і ЄС 21 червня 2006 р. проводилося обговорення боротьби з тероризмом і поширення зброї масового знищення, спільних можливостей в області кризового реагування (crisismanagement). Взаємодоповнення європейської та американської дипломатії застосовувалося в ліванському і іранському досьє. Розробка проектів резолюцій РБ ООН по Лівану здійснювалася США і Францією. Робота по іранському досьє проводилася в форматі – Китай, Росія, євротрійка, США і Іран. Ці приклади співпраці дозволили знизити рівень критики. Як наслідок, концепції атлантизму та європеїзму не давалися як протилежні.[17, с.17–33]

На саміті США і ЄС 30 квітня 2007 р. проатлантичні лідери Франції, Німеччини, Великобританії і адміністрація Буша прагнули до співпраці, в фокусі були глобальні загрози, ситуація на Близькому Сході, інтеграція балканських країн. Лідери США і ЄС схвалили всеосяжний підхід до кризового реагування, розвиток військових і цивільних можливостей. На саміті 10 червня 2008 року була висунута ідея стратегічного партнерства на основі ліберальних цінностей і загальне бачення просування миру і демократії.

Незважаючи на різницю в підходах до нових загроз (військово–силовий або дипломатичний), зниження авторитету США, намір Європи грати незалежну роль, спостерігалися тенденції до співпраці в 2007 – 2008 рр. Цьому сприяв президент Франції Н. Саркозі, який вважав, що зближення Парижа з НАТО і США – єдиний спосіб збільшення впливу, створення системи європейської безпеки. Альянс представлявся символом спільних цінностей,

механізмом колективної оборони, кризового реагування. Реінтеграція Франції в НАТО пояснювалася отриманням підтримки США розвитку європейської оборони, європеїзацією і оновленням НАТО.[11]

Виступаючи за збільшення оборонного бюджету, створення структури планування і командування, сил швидкого реагування, передової групи, здатної виконувати складні завдання, Саркозі вважав, що зміцнення ЄПБО і оновлення НАТО необхідні для загальної євроатлантичної безпеки. Європейська безпека розглядалася в контексті зближення з НАТО і США.

Наростивши військові можливості, європейці повинні були стати вірними союзниками США. Пропонувалося, що стратегічне партнерство ЄС і США має будуватися на основі взаємо доповнення, adhoc поділу праці, без чітких ролей, коли НАТО проводить операції високої інтенсивності, а ЄС – пост конфліктневі оновлення. На відміну від Ширака, атлантист Саркозі представляв відносини НАТО і Європи грою з позитивною сумою.

Президент Буш підтримав намір Парижа, маючи тверду позицію: НАТО – гарант європейської безпеки, разом з ЄС вони беруть участь в кризовому реагуванні. У 2007 – 2008 рр. були проведені спільні операції ЄС і НАТО в Афганістані і Косово. Усвідомлюючи переваги ЄС в цивільній сфері, США відправили 80 поліцейських і суддів для участі в місії ЄС зі сприяння верховенства закону в Косово (EULEX). Було відкинуто звернення НАТО до механізму цивільного потенціалу ЄС, що означало би встановлення залежності альянсу і перехід до рівноправного партнерства.[67] Розгортання операцій ЄС і НАТО біля узбережжя Сомалі (Operation Atalanta і Operation Ocean Shield) з вересня 2008 р. для боротьби з піратством підтверджувало партнерська модель відносин. З 2007– 2008 років відносини НАТО і ЄС вступили в зрілу стадію, була випробувана нова ідея змішаного поділу загальних задач. В цей час склалися передумови для формування концепції євроатлантичного партнерства. Протистояння атлантизму та європеїзму стало латентним, на перший план вийшла атлантична солідарність.[12]

Обрання президентом США Б. Обами в 2009 р. знаменувало новий етап у відносинах США і ЄС. Париж відіграв провідну роль у обговоренні трансатлантичного порядку, що включала взаємодію з міжнародними організаціями та країнами, що розвиваються (ефективна багатосторонність); близькосхідні конфлікти; діалог з європейської безпеки; правила проведення операцій; контр терористичні і анти піратські операції.

Франція виступила за загальноєвропейський підхід до США, який означав, що ЄС повинен бути самостійним актором. Були висунуті принципи партнерства: рівні і збалансовані відносини ЄС і США перед лицем глобальних загроз; зміцнення політичного діалогу; участь ЄС у врегулюванні криз. У європейських лідерів були очікування щодо президента Обами, який запропонував спільну політику для відповіді на нові загрози. На саміті США і ЄС 3–4 квітня 2009 року президент США Обама позитивно оцінив реінтеграцію Франції, зв'язавши її з оновленням трансатлантичних зв'язків і зміцненням потенціалу ЄС і НАТО.[68]

Для трансатлантичних відносин важливу роль відігравали положення Лісабонського договору (2009 г.), який покликаний перетворити ЄС в актора, який проводить узгоджену зовнішню політику, і вводив пост президента Європейської Ради, Верховного представника ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки. ЄПБО було перейменовано в СПБО (Спільна політика безпеки і оборони). Адміністрація висловила недовіру і взяла тайм–аут для обмірковування дій в зв'язку з зміцненням потенціалу ЄС, що міг вибудувати повністю незалежну від США і НАТО систему європейської безпеки.

На саміті США і ЄС 20 листопада 2010 р. Обама підтвердив, що США потребують сильної Європі, важливим елементом відносин США і ЄС визнавалося партнерство НАТО і ЄС в кризовому реагуванні. США спробували залучити ЄС в комплексне співробітництво з ними і НАТО на правах рівноправного партнера.[13]

Значущим для США, НАТО і ЄС стало підписання угоди між держсекретаркою США Х. Клінтон і Високою представницею ЄС К. Ештон

про кризові реагування та попередження конфліктів 17 травня 2011 р. Передбачалося розвиток спільного військового потенціалу і 2 рівня зв'язку: участь США в цивільних місіях ЄС; стратегічне партнерство НАТО і ЄС. 28 листопада 2011 року лідери ЄС і США підтвердили прихильність євроатлантичному партнерству, заснованому на боротьбі з новими загрозами, взаємозалежності та співпраці.

Хоча й переважали тенденції в напрямку вибудовування рівноправних відносин, був цілий ряд факторів, що підтверджують концептуальні відмінності. Загально європейська солідарність проявилася в тому, що більшість країн–членів виступали за підвищення самостійності ЄС і виведення військ із Афганістану. Крім того, значимість Європи дещо знизилася для США, був проведений висновок 2 з 4 бригад, дислокованих в Європі (7 тис. з 81 тис.) Для нарощування присутності США в АТР і на Близькому Сході. Разом з тим світова економічна криза поставила під сумнів європейський проект, збільшивши залежність ЄС від підтримки США і НАТО, розвиток ЄПБО було загальмовано.[69]

Слід мати на увазі, що президент Обама неодноразово підкреслював, що Європа – провідний партнер, і у США є постійні інтереси: колективна безпека на основі НАТО, збільшення можливостей партнерів (building partner capacity), «розумна оборона» (Smart Defence)–об'єднання можливостей союзників для відповіді на нові загрози. Обама виступав за створення глобального партнерства і поділу відповідальності (burdensharing) з європейськими країнами, зокрема, з Францією.

Американо–європейські відносини, що здійснюються в рамках НАТО, на двосторонньому і регіональному рівнях (саміти США–ЄС, військове співробітництво НАТО і ЄС), представлялися способом залучення США в міжнародні справи. Нову євроатлантичну стратегію США держсекретарка Х. Клінтон визначила в виступі про майбутнє європейської безпеки в 2010 р. в Парижі. Були розділені євроатлантичні відносини (Euro–Atlanticrelationship), де ЄС – рушійна сила, і трансатлантичні відносини (transatlantic relationship) за

провідної ролі НАТО, здатної відповісти на нові загрози. Зміцнення європейської безпеки (ЄПБО і сили швидкого реагування) не повинно привести до заміни або дублювання функцій НАТО. Франція і США, засновники НАТО, повинні працювати над сильною і безпечною Європою.

19 червня 2018 р. Е. Макрон і А. Меркель запропонували створити Раду безпеки ЄС. Такий орган міг би істотно зміцнити систему керівництва і координації військово–політичної діяльності ЄС. Паралельно із зусиллями на головному напрямку військового будівництва, що здійснюються в рамках ЄС, стали виникати й інші варіанти. Влітку 2018 р. Е. Макрон висловив думку про доцільність створення об'єднаних європейських сил швидкого реагування, які використовувалися б в міжнародних кризових ситуаціях. 25 червня міністри оборони дев'яти європейських країн підписали декларацію про наміри створити такі сили. Піонерами стали Франція, Німеччина, Великобританія (Незважаючи на брекзіт), Бельгія, Данія, Іспанія, Португалія, Нідерланди і Естонія. 7 листопада 2018 року міністри оборони дев'яти країн зібралися знову. правда, до цього часу зі складу учасників випала Данія, зате з'явилася Фінляндія.[70]

Зібралися, поговорили, вирішили провести ще одну зустріч у 2019 році. До цього часу інтерес до нової структури проявили Італія, Швеція і Норвегія – не член ЄС, зате член НАТО. Думки в Європі про нову ідею відразу ж склалися різні. Одні вважали її зародком загальноєвропейської армії. Інші – способом зберегти Великобританію в європейській військовій системі. Треті – варіантом компромісу з НАТО. І все вирішили чекати подальшого розвитку подій.

Підводячи підсумок усіх цих європейських військових нововведень, автори основної доповіді авторитетного міжнародного форуму – Мюнхенській конференції з безпеки 2018 року (51–ій за рахунком) назвали ці зрушення в Європі «несподіваними». Можливо, малося на увазі, що вони несподівані за своїми масштабами, бо в тій же доповіді критикується політика Трампа по

відношенню до європейських союзників і наведено висловлювання Меркель: «Часи, коли ми могли повністю покладатися на інших, закінчилися».[17]

Прихильники стратегічної автономії Європи постійно підтверджують на користь першого шляху в сфері європейської безпеки. Якщо спочатку мова йшла, в основному, про потребу власної оборони через ненадійність американського захисту, то нині список доказів зростає. Говорять про те, що військова автономія буде сприяти зміцненню ЄС в умовах, після брекзиту. Виникають інші внутрішні складності, а ще – наголошується, що запропоновані рішення піднімуть роль і місце Європейського Союзу на світовій арені.

Усе частіше звучать економічні підстави – потреба Європи в сучасній високорозвиненій оборонній промисловості і військовому будівництві в умовах зростаючої глобальної конкуренції.

При цьому підкреслюється, що плани формуються довгострокові. Ж.–К. Юнкер у своєму щорічному посланні «Стан Союзу – 2017» запропонував сформуванню Європейський оборонний союз до 2025 року. Нові проекти були обговорені на саміті ЄС в травні 2019 р. в румунському м. Сібіу.[15]

Таким чином, основною перешкодою для досягнення прориву в сфері європейської безпеки є відсутність довіри між сторонами, що відображається в політичній, економічній і військовій сферах. Критики проектів створення європейської армії зі свого боку постійно вказують на нереальність більш–менш радикальних змін у цій сфері, приводячи досить вагомні аргументи. Перш за все, не дуже зрозумілі ті функції, що повинна виконувати європейська армія. В теорії її необхідність визначається прагненням ЄС вирівняти власні політичні і військові можливості з потужним економічним потенціалом. Однак, у практичному плані існування незалежної, перш за все від США і Канади, європейської армії, забезпечує безпеку ЄС, навряд чи реально. Обійтися без гарантій НАТО, особливо в умовах наростаючої конфронтації між Росією і Заходом, Європа навряд чи може дозволити собі.[16, с. 3]

Негативну роль у становленні незалежної європейської армії грають економічні міркування. У ЄС багато країн роблять скромні військові внески. Навряд чи хто–небудь зважиться стверджувати, що його члени стануть охоче фінансувати власну армію. Більшість європейців намагається не платити, навіть, ті два відсотки ВВП на військові цілі, про які давно досягнута домовленість із Вашингтоном. Крім того, з одного боку, Європу і США міцно об'єднують спільні цінності та атлантична солідарність, яких європейцям не уникнути, а з іншого – в доступному для огляду майбутньому Євросоюз навряд чи перетвориться з об'єднання однодумців в єдину державу з єдиною армією.

РОЗДІЛ 2. МУСУЛЬМАНСЬКИЙ ЧИННИК ТА ЙОГО ПРОЯВИ У ЄВРОПІ ТА СВІТІ

2.1 Політичний салафізм

В постіндустріальному суспільстві радикальний іслам зазнав значних еволюційних змін, що сприяли його трансформації з релігійної в політичну ідеологію. Ключовим елементом оновленої доктрини стала ідея створення світової ісламської держави, халіфату. А засобом – глобальний джихад.

Захопленість ідеєю світового джихаду набирає популярність серед молодих мусульман Європи, США і Південно–Східної Азії. Різноманітні культурні прояви ісламізму, об'єднані терміном «jihadi-cool», формують привабливий образ салафітів–джихадистів через особливу манеру одягу, специфічні напрямки в музиці (джихад–реп і джихад–рок) і т.п. Представники цієї субкультури нерідко приєднуються до терористичних організацій, поширюють радикальні ідеї в молодіжному середовищі, залучають нових прихильників. В якості однієї з найважливіших причин радикалізації мусульман в Європі і Америці розглядається комплекс соціально–економічних і культурних передумов, породжених політикою західних країн щодо держав Близького Сходу та місцевих мусульманських діаспор.[71]

Раніше поборники радикального ісламу виступали в першу чергу за чистоту віри, позбавлення її від всіх шкідливих нововведень –»бід». Для них були характерні релігійний пуризм, побутова аскеза і високий ступінь непримиренності по відношенню до будь–яких форм політичного або ідеологічного угодовства. У зв'язку з цим показова замальовка з життя Мухаммеда ібн Абд аль–Ваххаба, яку наводить у своїй книзі «Історія Саудівського Аравії» видатний радянський арабіст А.М. Васильєв. Одного разу брат Мухаммеда Ібн Абд аль–Ваххаба Сулейман запитав його, скільки існує стовпів ісламу. І коли Мухаммед відповів «п'ять», брат сказав: «Ти зробив шість. Шостий – хто не пішов за тобою, той не мусульманин» [19, с.

35–48]. Тобто радикали так званого «ваххабітського» призову позиціонували себе як якийсь еталон, якому належало або відповідати, або опинитися в числі їх ворогів. Це, з одного боку, було силою ісламістів, оскільки своїм образом думками і діями вони давали адептам приклад відваги, а з іншого – їх слабкістю, так як через непримиренність і ідейну безкомпромісність втрачали потенційних союзників.

Салафія – рух в сунітському ісламі, що об'єднує мусульманських релігійних діячів, які в різні періоди історії ісламу виступали із закликами орієнтуватися на спосіб життя і віру ранньої мусульманської громади, на праведних предків, кваліфікуючи як біда всі пізніші нововведення в зазначених сферах, починаючи з методів символіко-алегоричній трактування Корану і закінчуючи всілякими нововведеннями, привнесеними в мусульманський світ його контактами із Заходом. [72]

Дати визначення політичному салафізму значно складніше тому, що з одного боку, багато салафістських течій переслідують свої політичні цілі поряд з ідеологічними, а з іншого, західні держави називають салафістським всякий ісламський рух, який визнає зв'язок між політикою і релігією. В цьому ракурсі, поняття фундаменталізм і політичний іслам розглядаються синонімами політичного салафізму, хоча в них не видно салафістських поглядів в поширеному значенні. Однак в цілому, у визначенні політичного салафізму можна сказати, що політичний салафізм – є одним з видів салафізму, який незважаючи на те, що переслідує ідеологічні цілі, в основному переслідує політичні цілі і політичну владу.

Важливим є питання про те, що взагалі вважати радикальним ісламом. Тут необхідно розрізняти дві іпостасі явища – релігійну і політичну. Як першу, так і другу прийнято позначати терміном «Салафізм». З точки зору традиційного богослов'я до салафітів (від слова «салафія» – предки) відносяться всі, хто закликає орієнтуватися на спосіб життя перших мусульман. Такими вважають багатьох поборників такліда. Видних факихів і мухадісов – Ібн Ханбала, Аш-Шафію, Ібн Таймійя і вже згаданого Ібн

Ваххаба. До початку XX століття цей термін не мав ніяких інших конотацій крім суто релігійного забарвлення. Навіть рух аравійських ваххабітів не відносили в повній мірі до рухів політичних (незважаючи на свою агресивність, вони не ставили чітко артикульованих політичних завдань).[73] Принципово ситуація почала змінюватися в момент наростання в Західній Азії антиколоніального руху. По всій території арабського світу, який перебував на той момент або під європейським, або під османським пануванням, відбулося піднесення національної самосвідомості. Виникають перші суперечки про характер і суть майбутнього арабської держави. В середині цей масовий рух поділявся на групи і течії різної ідейної спрямованості. Але всі вони без винятку були об'єднані релігією (ні комуністи, ні соціалісти, ні умовні ісламські ліберали не ставили під сумнів постулат про релігійні засади своїх переконань). В якомусь сенсі почали збуватися мрії основоположника панісламізму Джамала Ад-Діна аль-Афгані (1838–1897 рр.), Який пропонував об'єднати в рамках однієї доктрини західні ідеї технічного прогресу і ісламські духовні основи.

До певного моменту і ісламісти, і націоналісти діяли спільно. Боротьба проти загального ворога знижувала напруження внутрішніх протиріч. Як відомо, рушійними силами єгипетської революції 1952 року були і «Ліберали» з партії «Вафд», і військові–насерісти, і «Брати–мусульмани». Про останню організацію необхідно сказати кілька слів. Як видається, саме «Брати», що з'явилися на історичній сцені в 1928 році, стали першою організацією, яка мала і релігійну, і політичну порядку. Їх боротьба спочатку проти королівського режиму, а потім проти соціалістів призвела до ідейної трансформації руху, яке з суто патріотичного з релігійним ухилом, перетворилося в класичну опозиційну організацію. У середині салафізму як такого, почав виділятися салафізм політичний. Серйозний вплив на ідеологію «Братів» надав Сейд Кутб (1906–1966 рр.), Теоретично обґрунтував необхідність використання джихаду (у вигляді так званого «джихаду меча»). При ньому ж остаточно оформилися і ключові ознаки руху, які дозволяють ставити його у

ряд ісламістів («салафітсів») саме в політичному сенсі слова. Головне з них – боротьба за створення глобального халіфату (принцип халіфату є складовою частиною усуль ад-Дін – коренів віри – п'яти головних догматів ісламу; не плутати з п'ятьма стовпами ісламу) – держави загальної соціальної гармонії, досягнутої за рахунок перетворення світу на моральних засадах ісламської догматики. [74]

Певну роль тут грала і ідеологічна доктрина «трьох земель», згідно з якою весь світ ділився на три зони – Дар аль-Іслам («Земля мусульман», халіфат), Дар аль-Харб («земля війни»– території, де не дотримуються закони шаріату, і щодо яких треба здійснювати джихад) і Дар ас-Сулх («земля договору», де невірним дається десятирічне перемир'я для переходу до істинної віри). Перетворення всього світу в Дар аль-Іслам є вищою метою мусульманських радикалів. Найкраще ідеологію руху пояснив творець «Братів-мусульман» Хасан Ахмед аль-Банна, який заявив: «Сутність ісламу – домінувати, а не бути підлеглим, звернути в його закони всі нації, і розширити його владу на всю планету! «.[20, с. 14–33]

Слідом за «Братами», які поступово стали частиною політичного ландшафту Єгипту, почали з'являтися інші течії і рухи, що ставили собі за мету «звільнити» мусульман від ярма «іудеїв і хрестоносців». До певного моменту світові ЗМІ і спецслужби не звертали на них належної уваги, вважаючи явище регіональним і суто маргінальним (до початку 1990-х рр. близькосхідний радикалізм асоціювався в першу чергу з діяльністю палестинських екстремістів). Перелом настав в Афганістані. Спочатку в боротьбі проти радянських військ, а після – проти моджахедів Північного Альянсу склався перший стабільний екстремістський альянс, який об'єднав радикалів з Афганістану, Пакистану, Єгипту, Саудівської Аравії, Йорданії, Лівії. Осьювою структурою альянсу стала організація, відома під двома назвами –»Мактаб аль-Каділат» (Засновник Абдулла Аззам, убитий в 1989 році) і «Аль-Каїда». У 1998 р. лідери організації Усама бен Ладен і Айман аз-Завахірі ініціювали створення «Міжнародного ісламського фронту джихаду проти євреїв і

хрестоносців», в який, крім лідерів «Аль-Каїди», вступили Абу Ясір АхмадТаха– глава «Єгипетської ісламської групи», Шаир Мир-Хамза– секретар «Джамаат уль-Улемма» (Пакистан) і ФазлурРахман– емір «джихадистська руху в Бангладеш». [75]

Політична програма руху була сформульована у вигляді фетви (Судження за релігійним питанням), ключовим пунктом якої стала теза про боротьбу проти армій хрестоносців, що поширюються «... як сарана, пожирає його багатства [мусульманського світу] і винищує його плантації ... нападають на мусульман, як голодні люди, що борються за останню тарілку з їжею». Під хрестоносцями творці документа мали на увазі в першу чергу США. Американців можна і потрібно вбивати. Причому як військових, так і цивільних. На зміну ворогові радянському прийшов ворог новий – світовий імперіалізм в особі Вашингтона і його регіонального союзника – Ізраїля. Апофеозом «боротьби» У. бен Ладена і А. аз-Завахірі стали терористичні атаки на Всесвітній торговий центр. Після 11 вересня 2001 р. небезпека, що виходить від нової генерації ісламських радикалів, стала очевидною для всіх держав колективного Заходу (до них відноситься в даному випадку і Росія як давній, «природний», ворог ісламістів). Їх сліди раптом виявилися в Європі, Росії, Південній і Південно-Східній Азії. Глобальні претензії радикалів почали проглядатися з усією виразністю. Весь світ раптом опинився ареною, придатної для їх діяльності. Питання релігії і культури сприймалися екстремістами як вторинні. Рано чи пізно всі держави планети повинні були бути об'єднані межами світового халіфату.[76]

Відповіддю Заходу стала військова агресія. Вторгнення в Афганістан і Ірак, однак, вони не привели до розгрому ісламістів. Навпаки, вони згуртувалися і вивели свою діяльність на новий рівень. Поява таких організацій, як «Джамаат Таухидваль-Джихад», а пізніше і ІДІЛ (Ісламської держави Іраку та Леванту), поставили на грань повного руйнування всю систему міжнародних відносин в регіоні Близького Сходу.

2.2 Формування мусульманської діаспори в Європі

Піднесення ІДІЛ і її сателітів у вигляді лівійських бойових груп, рухів «Аш–Шабаб» і «Боко Харам» спровокувало масову міграцію населення з Близького Сходу і з Африки. У зв'язку з цим радикальний іслам, без перебільшення, став набувати рис глобального деструктивного феномена. Важливо відзначити, що ісламізм поступово поширився на територіях, які довгий час вважалися для нього якщо не ворожими, то мало придатними з культурної та ідеологічної точок зору. В першу чергу в Європі, США, а також в державах Південно–Східної Азії. І цієї небезпеки довгий час не надавали особливого значення, доки в період з 2015 по 2018 р. по Старому Світу і Сполученим Штатам не пройшла хвиля терористичних актів. Для населення Заходу шоком стало відкриття, що екстремісти живуть не в далеких заморських країнах, а по сусідству з ними – в тій же країні, в тому ж місті, на тій же вулиці. Як і у випадку з бен Ладеном і «Аль–Каїдою», усвідомлення проблеми прийшло несподівано. А небезпека стала наймасштабнішою і цілком реальною.

Довгий час мусульманське населення Європи зростало. Зростало воно при цьому активно, але не дуже помітно. Згідно з даними Дослідницького центру П'ю, загальна чисельність мусульманського населення Європи станом на 2010 рік становило приблизно 19 520 000 чоловік, станом вже на 2016 рік – 25 770 000, а прогноз на 2050 рік, навіть, за нульової міграції – 35770 чоловік. Якщо взяти до уваги сценарій з високими показниками міграції то станом на 2050 рік кількість мусульман в Європі становитиме – 75 550 000 чоловік. (табл.1) [51]

Кількість мусульман у Європі з прогнозом на 2050 за різними сценаріями

	2010	2016	2050	2050	2050
Європа			Нульова міграція	Середня міграція	Висока міграція
	19,520,000	25,770,000	35,770,000	57,880,000	75,550,000

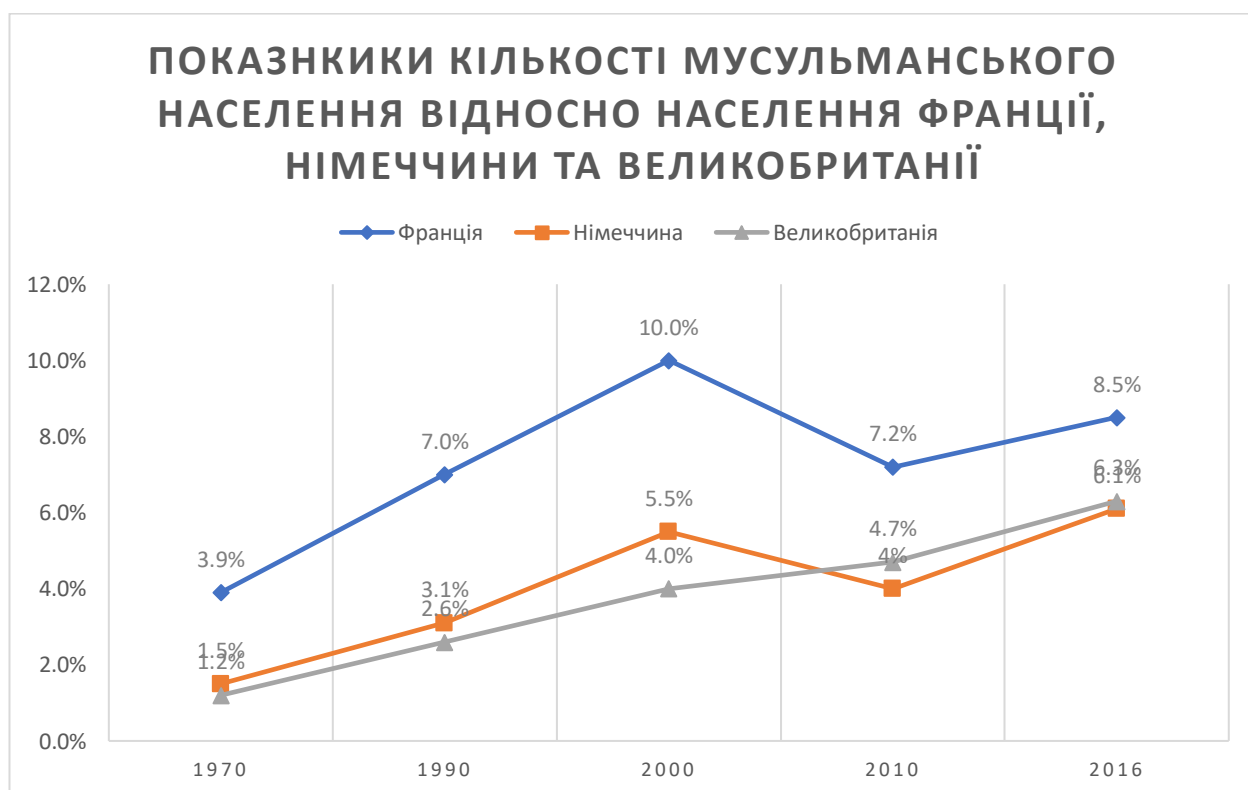
Великобританія	2,970,000	4,130,000	16,560,000	13,060,000	13,480,000
Франція	4,720,000	5,720,000	18,600,000	112,630,000	13,210,000
Німеччина	3,300,000	4,950,000	5,990,000	8,480,000	17,490,000
Іспанія	980,000	2,180,000	2,880,000	2,660,000	2,810,000
Швеція	430,000	810,000	2,130,000	2,470,000	4,450,000
Нідерланди	990,000	1,210,000	1,810,000	2,200,000	2,790,000
Бельгія	650,000	870,000	1,260,000	2,080,000	2,880,000
Швейцарія	390,000	510,000	860,000	1,140,000	1,820,000
Норвегія	180,000	300,000	390,000	980,000	1,320,000
Данія	220,000	310,000	430,000	770,000	1,100,000
Фінляндія	60,000	180,000	220,000	720,000	990,000
Греція	590,000	620,000	590,000	700,000	860,000
Болгарія	820,000	790,000	700,000	500,000	850,000
Кіпр	280,000	300,000	300,000	390,000	430,000
Португалія	30,000	40,000	80,000	210,000	220,000
Ірландія	150,000	70,000	180,000	190,000	200,000
Угорщина	< 10,000	40,000	30,000	110,000	390,000
Румунія	70,000	180,000	70,000	110,000	120,000
Словенія	70,000	180,000	180,000	100,000	100,000
Чехія	< 10,000	20,000	20,000	100,000	110,000
Хорватія	70,000	70,000	160,000	70,000	70,000
Люксембург	10,000	20,000	20,000	60,000	90,000
Польща	< 10,000	10,000	10,000	50,000	60,000
Мальта	< 10,000	10,000	10,000	40,000	180,000
Словакія	< 10,000	< 10,000	< 10,000	30,000	40,000
Латвія	< 10,000	< 10,000	< 10,000	< 40,000	< 10,000
Литва	< 10,000	< 10,000	< 10,000	< 10,000	< 10,000
Естонія	< 10,000	< 10,000	< 10,000	< 10,000	10,000

(табл. 1 зроблено на основі джерел [51])

Європейські країни, що мали колись колонії на Близькому Сході, в Африці та Південній Азії, намагалися зберегти вплив на цих територіях. Вони охоче брали на навчання місцеву молодь, видавали робочі візи, активно контактували з місцевою елітою. Подібна політична лінія була характерна, в першу чергу, для Великобританії і Франції. Пояснювалася вона, по-перше, бажанням вирвати колишні колонії з сфери інтересів СРСР (не будемо забувати, що в 1955 р. саме під егідою Лондона Іраком, Іраном, Туреччиною і Пакистаном було підписано Багдадський пакт), по-друге, перетворити їх в ринки збуту промислової продукції, виробленої західними корпораціями, і по-третє, необхідністю боротися з демографічною кризою, яка охопила

післявоєнну Європу – економіка, що розвивається гостро потребувала робочих руках. Дещо по-іншому виглядали справи з Німеччиною. Країна не мала великих колоній ні до, ні після Першої світової війни. Однак економічний бум кінця 1950–х рр. поставив і перед нею необхідність вирішувати демографічну проблему. Вихід був знайдений в 1961 р., коли між Берліном і Анкарою було підписано угоду про наймання турецьких робітників. Пізніше аналогічні угоди пішли з Марокко (1963 г.) і Тунісом (1965 р.) [21, с.75–77]. Так почали складатися численні мусульманські діаспори Європи. Поступове зняття прикордонних та інших міждержавних обмежень, були частиною плану зі створення єдиної Європи, заохочування мусульман до активного переміщення вже всередині континенту. З-за кордону тривав хоча і не дуже значний, але все-таки помітний приплив біженців.

В результаті до початку 2000–х рр. відсоток мусульманського населення трьох провідних країн ЄС становив 10% від загального числа жителів у Франції, 5,5% – в Німеччині, 4% – у Великобританії [22, с. 154–164].

(табл. 2 зроблено на основі джерел [51,22,23,24])

До початку ХХІ ст. європейські мусульмани були не цілком органічною, але все–таки частиною місцевих спільнот. Вони працювали, вчилися, проводили дозвілля поруч з корінними європейцями. Релігійність також була не на висоті. Багато дослідників відзначають факт зростання захопленістю релігією у другому, а то і в третьому поколінні переселенців з Азії і Африки [23, с.525–545]. Більш того, іммігранти другого і третього покоління більшою мірою схильні до радикалізації [24, с.2–5]. Так, серед виконавців і організаторів найбільш гучних терористичних атак в європейських країнах, скоєних в період з 2005 р., більшість було організовано біженцями другого покоління. Ще в одному випадку – в 2017 р. на Лондонському мосту – діяла змішана група з представників першого і другого поколінь. У США показники приблизно аналогічні. З десяти найбільших атак в період з 2002 по 2019 р. п'ять скоєно мігрантами другого покоління, включаючи інцидент на Бостонському марафоні 2013 р.

Країна	Терористичний акт	Організатор	Вік	Мігрант ... покоління	Проживання в країні теракту з:	Терорист, організація
Великобританія (ВБ)	Вибухи у метро Лондона 07.07.2005	Мохаммед Сидик Хан	30	2	3 народження (ВБ)	Аль-Каида
		Шехзад Танвір	22	2	3 народження (ВБ)	Аль-Каида
		Жермен Моріс Ліндсі	19	2*	С 1990 г. (5 лет)	ІДІЛ
		Хасіб Хусейн	18	2	3 народження (ВБ)	ІДІЛ
Франція	Теракт у єврейській школі, Тулуза - 09.0.2012	Мухаммед Мерах	23	2	3 народження (Франція)	ІДІЛ
Бельгія	Стрільянини у Єврейському музеї, Бельгія - 24.05.2014	Мехді Немуш	29	2	3 народження (Франція)	ІДІЛ
Франція	Стрільянина в редакції	Саїд Кушані	34	2	3 народження (Франція)	ІДІЛ

	Шарлі-Хебдо- 07.01.2015	Шериф Кушані	32	2	3 народження (Франція)	ІДІЛ
Франція	Атаки в Парижі - 13.11.2015		26	2	3 народження (Бельгія)	ІДІЛ
		Абдельхамід Абаауд	28	2	3 народження (Бельгія)	ІДІЛ
Бельгія	Теракти в Брюсселі - 22.03.2016	Наджим Лаашрауї	24	2*	3 народження (Бельгія)	ІДІЛ
		Ібрагим Эль Бакрауї	29	2	3 народження (Бельгія)	ІДІЛ
		Халід Эль Бакрауї	27	2	3 народження (Бельгія)	ІДІЛ
Франція	Теракт у Ніцці- 14.07.2016	Мухаммед Лахуаедж Булель	31	1	В 2005 переїхав у Францію (20 років)	ІДІЛ
	Вибух в Ансбасі - 24.07.2016	Мохаммад Далііл	27	1	Біженець з Алеппо, 2013 р.	ІДІЛ
Німеччина	Атака різдвяної ярмарки у Берліні- 19.12.2016	Аніс Амрі	24	1	Біженець в Італії, 2011 р.	ІДІЛ
ВБ	Теракт на Вестмінстерськ ом мосту у Лондоні- 22.03.2017	Халід Масуд (Адріан Рассен Ельме)	52		3 народження (ВБ)	ІДІЛ
Швеція	Теракт на вулиці Дроттнинггата н -07.04,2017	Рахмат Акілов	39	1	Прибув до Швеції в 2014, а в 2017 отримав відмову	ІДІЛ
ВБ	Вибух на Манчестер- Арені- 22.05.2017	Салман Рамадан Абеді	22	2	3 народження (ВБ)	ІДІЛ
ВБ	Теракт на Лондонському мосту- 03.06.2017	Харам Шазад Бат	27	2*	3 народження (ВБ)	ІДІЛ
		Рашид Редуан	31	1	З 2006 р. в ВБ	ІДІЛ
		Юсеф Загхба	22	1	Прибув до Європи у 2016р., хоча громадянств о Італії мав з народження	ІДІЛ

Іспанія	Теракт в Барселоні - 17.08.2017	Юнее Абуякуб	22	2*	3 1999 р. (4 роки)	ІДІЛ
Фінляндія	Теракт в Турку -18.08.2017	Абдерахман Буанан	23	1	Прибув до Європи у 2015 р. в пошуках притулку. В 2016 р. отримав відмову	ІДІЛ
ВБ	Вибух в метро Лондона - 15.09.2017	Ахмед Хассан	18	1	Прибув в ВБ в 2015 в пошуках притулку	ІДІЛ
Франція	Стрільянина в Страсбурзі- 11.12.2018	Шериф Чекатт	29	2	Знародженн я (Франція)	ІДІЛ
ВБ	Теракт на Вестмінстерськ ому мосту в Лондоне - 29.11.2019	Усман Хан	28	2	3 народження (ВБ)	ІДІЛ

(табл.3 зроблена на основі джерел [51, 52, 53])

2.3 Причини радикалізації мусульман

Ісламізація проникає в співтовариство молодих мусульман Європи та США різними шляхами. У цьому контексті показовою є історія братів Царнаєвих, які підготували і здійснили вибух під час Бостонського марафону. В результаті терористичного акту загинули три людини, десятки отримали поранення. Старший з братів – Тамерлан – не зміг інтегруватися в американське суспільство, вивчити англійську мову і знайти постійну роботу. Молодший, Джохар, навпаки, був успішний, вчився, займався спортом, мав велике коло знайомств серед місцевої молоді. Як повідомляє преса, до ісламу братів почала долучати їх мати, яка вирішила, що таким чином вона зможе вплинути на старшого сина. В результаті людина, відірвана чужорідним для неї соціумом, знайшла спокій у радикальній ідеї. А пізніше долучила до них і молодшого брата (тут, по всій видимості, ключову роль зіграв авторитет брата).

Приблизно ідентичний шлях «в іслам» виконав, якщо вірити журналістським розслідуванням, і іракський «терорист № 1» Ахмед Фадил Халейла, відомий всьому світу під псевдонімом Абу Мусаб аз-Заркаві [25]. Він був дрібним злочинцем, а потім, завдяки зусиллям матері, долучився до релігії. У родині алжирських іммігрантів народилися і інші брати, вписали своє ім'я в історію світового тероризму –Саїд і Шериф Куаші, які вчинили в 2015 р. напад на редакцію гумористичного журналу «Шарлі Ебдо».

Питання про те, чому саме мігранти другого, а то й третього поколінь беруть участь в тероризмі і частіше поділяють екстремістські ідеї, ніж їх інші покоління, досліджено не до кінця. В якості однієї з можливих причин тут можна виділити економічні фактори, головним з яких стала деіндустріалізація європейської та американської економік.

Друга половина ХХ століття ознаменувалася виходом капіталізму на новий етап свого розвитку. Відкриття кордонів, крах радянського блоку, реформи в Китаї та активний розвиток азійських економік сприяли прискореному включенню великої кількості нових країн в процес міжнародного поділу праці. В результаті розвинені держави і їх національні компанії почали поступово виводити великі виробництва туди, де робоча сила була дешевше (але не була менш ефективною), – в Східну Європу, Туреччину, на Далекий Схід –офшорінг. [77]

Починаючи з 1999 року найбільші корпорації Франції, Великобританії, ФРН для зниження витрат активно використовували офшорінг, що, в свою чергу, сприяло скороченню робочих місць на виробництвах. На чолі процесу перебували автомобільні і промислові гіганти –Volkswagen, Renault, Peugeot, Volvo, Siemens і т.д. Французи переносили виробництва в Румунію і Словаччину, німці – в Китай, Тайвань, Аргентину, Таїланд, шведи – в Індію. В результаті тільки за один 2008 р. Renault скоротив у Франції приблизно 4 тис. Робочих місць [26, с. 22] [27] Volvo Trucks (підрозділ Volvo, що спеціалізується на виробництві вантажівок) в 2009 р. залишило без роботи півтори тисячі чоловік. А Siemens, маючи в 1990 р. в Німеччині 228 тис.

працівників до 2017 р. залишив всього 113 тис. (при цьому компанія тільки в Китаї мала прибуток в 8,1 млрд євро в рік, а по всьому світу – 83 млрд)[28] [29]. Згідно з даними Європейського фонду поліпшення умов життя і праці, в період з 2003 по 2016 року через переведення виробництв роботи позбулося майже 209 тис. «Синіх комірців»[26, с.22] [30][31]

Ще одним непрямим підтвердженням цих висновків можуть бути такі цифри. У період з 1961 по 2000 р., тобто під час переведення підприємств з Європи і США, безробіття серед економічно активного населення неухильно росло. У Великобританії до початку 1980–х воно досягло рівня майже в 10%, а потім, завдяки непопулярним і жорстким реформам уряду М. Тетчер, частково пішла на спад. У Франції крива росла неухильно до початку 2000–х, переваживши за позначку в 13%. У Німеччині спостерігалася медіанна тенденція. З одного боку, рівень безробіття не перевищив 9%, з іншого – неухильно зростав протягом сорока років. Все це не могло не позначитися на становищі вихідців з країн Близького Сходу. Скорочення виробництв призвело до зростання безробіття і зникнення соціального середовища, яке абсорбувало мігрантів. Ситуацій, в яких мігранти і корінне населення активно спілкувалися і контактували, ставало все менше. До того ж не можна скидати з рахунків і феномен гетто, який в деякому сенсі пов'язаний з європейською політикою толерантності. При всіх своїх найважливіших перевагах, лінія на дотримання прав і повагу до інших культур привела у випадку з Європою до результатів зворотних – деструктивних. [28, с.67]

Мінімальна участь європейської влади в житті громад, продиктоване принципом поваги до іншої культури, при відсутності середовища для регулярних контактів з місцевим населенням стало запорукою фактичної ізоляції мусульман. І якщо перше покоління «старих робітників» ще пам'ятало спільну з європейцями життя і діяльність, то покоління друге і третє цього знання було вже полишено.[32] Постійне поповнення діаспор за рахунок біженців значно посилювало соціальну напруженість як всередині спільнот, так і всередині держав Старого Світу в цілому. Новоприбулі мігранти не могли

активно включитися в економічне життя Європи, яка перейшла в постіндустріальну, інноваційну фазу свого розвитку. Переселенцям не дозволяли зробити цього рівень освіти і професійної підготовки. Долею мусульман–нащадків робочих і новоприбулих стала низько кваліфікована діяльність, обслуговування туристів або життя на виплати по безробіттю.

Що стосується економічного становища мігрантів, то, згідно з даними статистики, тільки один з чотирьох біженців влаштовується на роботу в перші п'ять років свого перебування в європейській країні. Для досягнення ж аналогічного з місцевим населенням рівня зайнятості переселенцям потрібно не менше двадцяти років[33]. Не можна не брати до уваги і колосального збільшення мусульманського населення Європи в період між 2010 і 2016 рр. Саме на цей час припадає ряд драматичних подій на Близькому Сході і в Північній Африці. Початок йому був покладений подіями Арабської весни, а продовженням стали виникнення ІДІЛ і громадянська війна в Сирії.

В результаті мусульманське населення Європи за шість років збільшилося на більш ніж шість мільйонів осіб – з 19 млн 520 тис. у 2010 році до 25 млн 770 тис. В 2016 р. (приріст – більше одного мільйона в рік[34]). Пропорційно цьому показнику збільшилася і соціальна напруженість. Мігранти, як це вже говорилося вище, не мають достатніх можливостей для працевлаштування, соціалізації і досягнення порівнянного з корінним населенням рівня життя. Важливо відзначити, що з вісімнадцяти згадуваних вище терористичних атак–шість організовані і здійснені біженцями першого покоління. Необхідно підкреслити, що міграційні процеси вплинули і на ситуацію з офшорингом. В результаті значно зросла кількість, що живуть на виплати для безробітних, тому і ускладнилася кримінальна ситуація. Наприклад, згідно зі звітом МВС Франції, на африканців (переважно з Магрибу) припадає 20% пограбувань без застосування зброї, 15% незаконних заволодінь транспортними засобами, 11% крадіжок зі зломом, хоча їх чисельність становить всього 3% населення. [35] Соціальна невлаштованість і відірваність від життя західного суспільства стали причинами накопичення

невдоволення. Однак прорвалося воно і трансформувалося в екстремістську активність завдяки тригерам зовнішньополітичним.

На початку 2000–х рр. Захід в особі США та їхніх європейських союзників організував дві великі військові акції на території ісламських держав. В 2001 року розпочалась війна проти «Талібану», а 20 березня 2003 року американські війська вторглися до Іраку. Обидві акції були ініційовані в першу чергу Сполученими Штатами, проте пізніше їм було надано міжнародний статус (в Афганістані – НАТО, в Іраку – ООН). Таким чином, радикально налаштовані елементи як всередині регіону, так і поза ним отримали привід для початку відповідних дій. В Іраку і Афганістані протистояння досить швидко переросло в повноцінну партизанську війну, по Європі почала поширюватися загроза екстремізму. [78]

З релігійної точки зору військові акції на Близькому і Середньому Сході розглядалися радикалами як агресія проти Дар аль–Іслам. Така політична ситуація вимагала відповіді у вигляді джихаду, праведного і справедливого. Проповідувати священну війну стали всі представники радикального мусульманського духовенства. Найбільш активними серед них, крім відомого Аймана аз–Завахірі, стали Анвар аль–Авлакі (США – Ємен) і Абу Мухаммад аль–Макдісі (Йорданія). Досить скоро у них з'явилися ефективні послідовники на чолі з Абу Мусабом аз–Заркаві. В Америці і Європі проблема теж наростала. Але латентно. Перші гучні терористичні акти відбулися в 2004 і 2005 рр. Вибухи на вокзалі в Мадриді, а потім в столиці Великобританії шокували населення Заходу. Часто їх прийнято ототожнювати з явищем виключно політичним – чеченським сепаратизмом, ця війна також проходила під ісламістськими гаслами, а отже, була частиною глобального протистояння між Дар аль–Іслам і Дар аль–Харб.

2.4 Ісламізм як образ життя

Паралельно з цивілізаційним конфліктом на Близькому Сході, який сприймався як частина звичного всім порядку речей, протест наростав і всередині західного співтовариства. Мусульманське населення Європи і Америки протестувало і проти карикатур, і проти фільму. Крім видимих проявів невдоволення, яке ще складно було розцінювати як відкритий екстремізм, формувалася і інший феномен – феномен джихадистської контркультури.

З'явилася ця культура з синтезу двох начал, що вкорінені в соціальній реальності мусульманської громади Заходу. З одного боку, мусульманська молодь сприйняла символи і манеру поведінки таких же маргіналів з середовища місцевого населення, з іншого – прагнула підкреслити свою індивідуальність як протест проти відвернутого від них західного суспільства. На цьому ґрунті стали виникати радикальні спільноти і рухи, занурюючи Європу в період між 2015 і 2018 рр. в кривавий хаос. Відмінними елементами цієї культури стали специфічна музика – джихад-реп (деякі дослідники визначають цей стиль музики який відноситься до гангста-репу, що само по собі симптоматично [36]) і джихад-рок, носіння одягу з символікою радикальних організацій, споживання специфічної друкованої та електронної продукції (наприклад, журнали Inspire [37, с.1–18] і Jihad Magz [38, с. 1–22] і т.д.). Разом з тим культура ця значним чином політизована. Причому політизація носить агресивний характер, виявляється в прихильності його adeptів до збройної боротьби проти несправедливо влаштованого світу («джихад меча», газават). За умовну точку відліку народження джихадистської контркультури можна брати самий початок 2000-х рр. Цей період хронологічно збігається з початком операцій в Афганістані та Іраку. Тобто вплив на формування явища зовнішнього фактора тут очевидно. В 2004 р. на просторах глобальної мережі почав гуляти відеоролик «DirtyKuffar». Його автори закликали до війни проти невірних, виконуючи музичні композиції в

стилі гангста–реп. «DirtyKuffar» набрав колосальну кількість переглядів і став надзвичайно популярним.

Про те, наскільки відмінні уявлення нових джихадистів про священну війну, говорить, зокрема, наступний текст:

"From Kandahar to Ramallah we comin, sah,
Peace to the Hamas and the Hezbollah,
OBL crube like a shinin 'star,
Like the way we destroyed them two towers, haha! "

У наведеному вище уривку з композиції «Dirty Kuffar» особливий інтерес представляє другий рядок куплета. В одній фразі, що прославляє джихад, об'єднаний панегірик двом організаціям – сунітському ХАМАС і шиїтської «Хезболли». [39, с. 23]

Шиїти для політичних салафітів– найважливіші вороги: злісні зрадники і єретики. Про те, наскільки сильний взаємний антагонізм між ісламістами і шиїтами, каже напруження збройної боротьби між ними в Іраку і Сирії (причому в Сирії при владі перебувають представники алавитської громади, яких навіть до шиїтів можна віднести з дуже великими труднощами). Однак автори «Dirty Kuffar» не бачать між ними різниці. Всі, хто стоять на шляху боротьби і джихаду, всі, хто бореться проти згубного Заходу («хрестоносців і іудеїв»), – брати по визначенню. Така ідейна всеїдність говорить про серйозні трансформації руху, принаймні в європейському і американському його варіантах. Західні джахадисти– нащадки робітників і мігрантів першого покоління – відкрито заявляють про свою прихильність доктрині боротьби, ототожнюють себе з ІДІЛ, не будучи при цьому арабами або мусульманами в прямому сенсі цього слова. Зокрема, зараз на Заході активним чином розповсюджується специфічний варіант джихадистської субкультури, що отримала назва Jihadist. Його адепти, якщо і не готові їхати до Сирії або Іраку, допомагають «борцям за віру» будь–якими способами – підтримують грошима, словами, беруть участь в акціях протесту або просто носять одяг з такою символікою (футболки з першим рядком Аль–Фатіха або шахада,

зображенням автомата Калашникова, символіки екстремістських організацій і т.д.), слухають джихад–реп або джихад–рок. В уми молодих мусульман найактивнішим чином впроваджується думка про те, що бути джихадистом «круто»–jihadicool. До представників цієї культури відноситься більшість з джихадреперів–Аннас Аль–Аббубі (псевдонім – Мак–Халіф) – Італія; Денис МамадуКусперт (Абу–Малик) – Німеччина; Омар Хаммами (Абу МансурАльАмрікі) – США.[80]

Зв'язок же представників jihadicool з екстремізмом очевидний. В цьому зв'язку типова біографія Абдель–Маджида Абдель–Барі, «творив» під псевдонімом Л–Джинн (LyricJinn). Особистість ця вельми примітна. Ісламіст у другому поколінні (батько – єгиптянин – був пов'язаний з бенЛаденом, звинувачений в участі у підготовці вибухів американських посольств в Кенії і Танзанії, засуджений до двадцяти п'яти років в'язниці). Почав музичну діяльність зі створення цілком звичайних композицій в стилі гангста–реп. Потім, мабуть під впливом когось з товаришів, перейшов до табору радикалів. Відтепер його пісні стали буяти фразами типу: "Give me the pride and the honour like my father, I swear the day they came and took my dad, I could have killed a cop or two ". Або: "Imagine then I was only six, picture what I'd do now with a loaded stick. Like boom bang fine, I'm wishing you were dead, violate my brothers and I'm filling you with lead ".[39, с. 23] У 2013 р. Абдель–Барі приєднався до опозиційних джихадистам силам в Сирії, а потім до ІДІЛ. У квітні 2020 року його заарештували в Іспанії. [40]Поширення специфічного міксу з кримінальної культури і релігійного протесту включає у маргіналізованої частини мусульманської молоді ті ж психологічні механізми, що і культура суто кримінальна. По крайній мірі, експлуатують вони одні й ті ж символи незалежності, силу, владу. Тільки якщо у випадку з гангста–репом (як частиною культури напівкримінальної) в типовому його варіанті акцент робиться на багатство і достаток, то джихад–репери хизуються своєю причетністю до великої справи визволення світу. Не виключено, що західний варіант ісламізму, ісламізму постіндустріального часу, заміщає зараз лагуну,

що утворилася в світі після ідейного і політичного краху лівих доктрин. Цілком можливо, що оновлений ісламизм зараз задовольняє потребу в протесті певної частини різноманітної в культурному і етнічному відношенні західної спільноти. На основі наведених вище фактів можна зробити припущення про формування всередині світового джихадистського руху нової формації зі специфічними характеристиками. До них в першу чергу відносяться:

- тверда прихильність adeptів доктрині священної війни (газавату);
- впевненість у необхідності оновлення світу шляхом створення глобального халіфату;
- певна байдужість до ідейних відмінностей між напрямками ісламу;
- вестернізованість носіїв, провідний часом, досить, світський і вільний спосіб життя, і в той же час презирство до колективного Заходу, гнітючого весь світ і мусульман в першу чергу;
- особлива манера поведінки (jihadicool) і специфічний культурний продукт, створюваний і споживаний в рамках руху.

Сучасні вчені – політологи і культурологи – як видається, не до кінця розуміють суть описаного вище феномена. В дослідний фокус потрапляли поки або окремі прояви джихадистської субкультури (добре розроблена в західній історіографії, наприклад, проблема особливостей джихад-репу як явища культурного [41, с. 25–44, 42, с. 5–10]), або вони розглядалися як результат пропагандистських зусиль «Аль-Каїди» або ІДІЛ [39, с. 23]. Видається, що на основі проведеного аналізу можна зробити висновок про незалежність явища, яке сформувалося як продовження соціально-політичних і економічних дисбалансів західної спільноти і його мусульманської частини. Звичайно ж, певна залежність між активністю світового джихадизма і європейського і американського його відгалужень є. Так, очевидно, що хвиля терактів, що прокотилася по Європі в період між 2014 і 2018 рр., вдосконалена, як це вже говорилося вище, біженцями другого покоління, безпосередньо корелює з діяльністю ІДІЛ в Іраці і Сирії.[81]

Дану залежність, як видається, не можна розуміти буквально. Тобто не теракти були організовані ІДІЛ безпосередньо, а європейські джихадісти, натхнені успіхом побратимів, оголосили джихад «хрестоносцям» у них в тилу. Типічним в зв'язку з цим є приклад братів Куаші і згадуваних вище Царнаєвих. Жодні не були учасниками ІДІЛ чи іншої великої салафітської структури, але мстилися Заходу. Куаші за висміювання і приниження (карикатури «Шарлі Ебдо» цілком можна розглядати як продовження карикатурних скандалів 2005 і 2006 рр., провокаційних сюжетів мультсеріалів і різних знущальних стенд-ап-етюдів), Царнаєви – за вторгнення в Ірак, Афганістан і Лівію. Саме після вилазок Куаші і Царнаєвих настало тотальне протверезіння. Стало зрозумілим, що всередині західного світу є значна частина населення, роздратована своїм соціальним становищем, незадоволена проведеною зовнішньою політикою і намагається ототожнювати себе з тим, що в корені чуже сучасній західній цивілізації – радикалізмом, лютим протестом, агресією.

2.5 Можливі сценарії розвитку ситуації в Європі

Базуючись на матеріалах та проведеному вище аналізі можна зробити наступні висновки: не дивлячись на те, що військові зусилля міжнародної коаліції і Росії за підтримки Ірану призвели до поразки ІДІЛ. Однак знищений чи політичний салафізм? Питання риторичне. По всьому світу сьогодні з'являються все нові і нові адепти течії «jihadicool». В регіоні Південної та Південно-Східної Азії розвивається ціла індустрія виробництва особливої музичної продукції, одягу з радикальної символікою, яку можна придбати через інтернет, іграшок і сувенірів[43]. Все це знаходить свого споживача, а значить, ідея ісламістського опору жива, живе і може почати поширюватися знову (сучасне глобальне соціально-економічне середовище, криза і зростання безробіття будуть цьому тільки сприяти). Нова редакція світового ісламізму бачиться більш небезпечною, ніж класичний салафізм. Для «Аль-Каїди», «Талібану», «Джамаат Таухидваль-Джихад», алжирських ісламістів був

характерний високий рівень антипатії до будь-якого конформізму – політичного і релігійного. Іншими словами, будь-який, хто сховався з істинного шляху боротьби за віру, ставав ворогом.

Якщо для тероризму в майбутньому все більш визначальними мотивами будуть ріст нерівності і економічні проблеми, ймовірними цілями для терористів стануть штаб-квартири та інші фізичні та людські активи великих мультинаціональних корпорацій. Напади можуть відбуватися проти інфраструктури та особового складу в країнах, де немає великих можливостей забезпечувати безпеку, але вони будуть мати глобальний вплив через безліч міжнародних зв'язків. Теракти проти мультинаціональних корпорацій, якими володіють і якими управляють зазвичай іноземці, як удар проти нерівності, від якого страждає населення, можуть бути привабливим терористичним наративом, що привертає симпатію і підтримку їх дій. Подібним чином компанії, які спеціалізуються на технологіях і автоматизації, ймовірно, виявляться привабливими мішенями для «технофобів». Уряди будуть піддаватися великому тиску, виправдовуючи витрачання мізерних ресурсів для захисту багатьох корпорацій, захистом в першу чергу своїх власних громадян, що означає, що цим мультинаціональним корпораціям доведеться розраховувати, в основному, на себе для попередження, захисту і застосування стримуючих заходів, що призведе до подальшої приватизації в сфері контртероризму. [82]

Отже виділивши три можливі сценарії подальшого зросту мусульманського населення в Європі можна дійти до наступних висновків:

«Середній» та «високий» сценарії міграції. Згідно з цими прогнозованими сценаріями, до середини століття мусульмани становитимуть від 11 до 14 відсотків населення Європи. Що стосується Німеччини, яка за останні роки прийняла багато мусульманських мігрантів та біженців, то можна сказати, що відсоток мусульман становитиме від 11 до 20 відсотків. Так званий "високий" сценарій міграції передбачає продовження рекордних потоків біженців, що спостерігалися між 2014 і 2016 роками, а також збільшену

регулярну міграцію. Також передбачається, що майбутні біженці будуть переважно мусульманами, як це було між 2010 і 2016 роками.

"Середній" сценарій міграції передбачає припинення потоків біженців, але регулярна міграція продовжиться на попередніх рівнях. У період між 2010 та 2016 роками 7 мільйонів людей різних релігійних вірувань прибули до Європи як регулярні мігранти чи біженці. Більше половини (3,7 мільйони) були мусульманами. Лише 1,6 мільйона із загальної кількості (7 мільйонів людей) були біженцями. Але переважна більшість біженців були мусульманами (1,3 мільйона), що відображає зруйновану війною Сирію, Ірак та Афганістан як країни головного походження. Ведеться багато дискусій про вплив шукачів притулку на населення в цілому в світі і, особливо, на мусульманське населення Європи. Насправді, потік мігрантів, які приїжджають навчатись, шукати роботу, які не шукають притулку, була, ймовірно, і надалі буде значною частиною збільшення мусульманського населення. Однак, у випадку Німеччини приріст мусульман в країні здебільшого походить від біженців на відміну від регулярної міграції. Згідно з даними, Німеччина прийняла 670 000 біженців між 2010 і 2016 роками, 86 відсотків з яких були мусульманами. У той же період Німеччина також прийняла 680 000 регулярних мігрантів, з яких 40 відсотків були мусульманами. [54]

Що важливо, цифра 7 мільйонів регулярних мігрантів та біженців не включає близько 1,7 мільйона шукачів притулку, яким було відхилено клопотання про надання притулку або не очікується, що вони отримають захист. Близько 1 мільйона з цих 1,7 мільйона осіб є мусульманами. Ще одним фактором, який може вплинути на кількість мусульман в Європі, є те, чи повертаються шукачі притулку добровільно, чи шляхом примусової депортації до країни походження. Додатковим фактором, який може вплинути на майбутнє число мусульманського населення, є возз'єднання сімей. Як правило, особам, які приймають шукачів притулку, дозволяється вести найближчих родичів, хоча в таких країнах, як Німеччина, уряд вирішив

запровадити деякі обмеження. Якщо політика возз'єднання сім'ї дозволить існуючим біженцям привести свої сім'ї, це підштовхне Європу до більшої кількості мігрантів, не обов'язково до рівня, який можна спостерігати протягом останніх кількох років, але вище, ніж середній сценарій, який є лише регулярною міграцією. Важливо відмітити, що можливі прогнози та цифри несуть гіпотетичний характер існують й інші фактори впливу на міграцію, які повністю прорахувати неможливо.[83]

Необхідно відзначити, що в сучасній Європі на зміну релігійної системі цінностей прийшла секулярна, змінився пріоритет ціннісних установок з релігійних на світські. В основі європейської ідентичності лежать вже не християнські, а так звані європейські цінності.[55, с.3–7] У Європі спочатку виходили з того, що мігранти–мусульмани будуть розділяти західноєвропейську систему цінностей: демократію, культурну та релігійну свободу, індивідуальне прагнення до добробуту і самореалізації і що відмінності зітруться через два, найпізніше – три покоління. Цього не сталося, навпаки, серед в'їхали мусульман, їхніх дітей і онуків посилюється тенденція до культурної та територіальної самосегрегації. Вони не відчують необхідності інтегруватися, тому що спілкуються з одновірцями на рідній для них мовою, працюють у «своїх», відвідують свої кафе і магазини, вільно сповідують свою релігію, дотримуються своїх традицій, постійно тримають зв'язок з батьківщиною за допомогою гаджетів, соціальних мереж, що дозволяє їм не відчувати себе відірваними від своєї релігійної і культурної ідентичності. В основі мусульманської картини світу лежать традиційні патріархальні, часто консервативні цінності, які стосуються усіх сторін життя людини. Для західної цивілізації характерний поділ таких областей, як релігія, політика, юриспруденція та ін. [56, с. 51–75] На відміну від Заходу, в мусульманських країнах такий поділ не існує, оскільки релігія, культура, судова система і т.д. розглядаються як єдине ціле, що в секулярній Європі неприйнятно. Всі європейські країни визнають свободу віросповідання, але з урахуванням поділу функцій держави і релігії. Саме це і не влаштовує

мусульманську умму, для якої релігія є вираз їх ідентичності. Для мусульманина є природним, що релігія пронизує всі сфери життя людини – від приватної сфери до політики держави. [57, с.116] Таким чином, подача неоліберальних цінностей глибоко суперечить загально ісламським цінностям, і це істотно сповільнить процес інтеграції мусульманських спільнот Європи, що, в свою чергу, ускладнить і зробить малоімовірним в найближчому майбутньому мирне співіснування мігрантів і приймаючого суспільства. І як наслідок, невдала інтеграція мусульман в західне суспільство може в перспективі привести до спроби вирішити соціально–політичні проблеми радикальними шляхами.

Отже, не дивлячись на те, що військові зусилля міжнародної коаліції і Росії за підтримки Ірану призвели до поразки ІДІЛ. Однак знищений чи політичний салафізм? Питання риторичне. По всьому світу сьогодні з'являються все нові і нові адепти течії «jihadicool». В регіоні Південної та Південно–Східної Азії розвивається ціла індустрія виробництва особливої музичної продукції, одягу з радикальної символікою, яку можна придбати через інтернет, іграшок і сувенірів[43]. Все це знаходить свого споживача, а значить, ідея ісламістського опору жива, живе і може почати поширюватися знову (сучасне глобальне соціально–економічне середовище, криза і зростання безробіття будуть цьому тільки сприяти). Нова редакція світового ісламізму бачиться більш небезпечною, ніж класичний салафізм. Для «Аль–Каїди», «Талібану», «Джамаат Таухидваль–Джихад», алжирських ісламістів був характерний високий рівень антипатії до будь–якого конформізму – політичного і релігійного. Іншими словами, будь–який, хто сховався з істинного шляху боротьби за віру, ставав ворогом. У тверду прихильність розуміється вельми умоглядно принципом була, як це вже говорилося вище, і сила, і слабкість ісламістів.

Якщо для тероризму в майбутньому все більш визначальними мотивами будуть ріст нерівності і економічні проблеми, ймовірними цілями для терористів стануть штаб–квартири та інші фізичні та людські активи великих

мультинаціональних корпорацій. Напади можуть відбуватися проти інфраструктури та особового складу в країнах, де немає великих можливостей забезпечувати безпеку, але вони будуть мати глобальний вплив через безліч міжнародних зв'язків. Теракти проти великих мультинаціональних корпорацій, якими володіють і якими управляють зазвичай іноземці, як удар проти нерівності, від якого страждає населення, можуть бути привабливим терористичним наративом, що повертає симпатію і підтримку їх дій. Подібним чином компанії, які спеціалізуються на технологіях і автоматизації, ймовірно, виявляться привабливими мішенями для «технофобів». Уряди будуть піддаватися великому тиску, виправдовуючи витрачання мізерних ресурсів для захисту багатьох корпорацій, захистом в першу чергу своїх власних громадян, що означає, що цим мультинаціональним корпораціям доведеться розраховувати, в основному, на себе для попередження, захисту і застосування стримуючих заходів, що призведе до подальшої приватизації в сфері контртероризму.

РОЗДІЛ 3. ПРОГНОЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСНО РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПИ

3.1 Рекомендації щодо політичної інтеграції та взаємодії з радикальними частинами мусульманського населення

Оцінюючи ефективність політичної інтеграції мусульман в Європі, можна відзначити, що європейська влада стоїть перед необхідністю вирішення двох завдань, що суперечать одне одному: врахуванням соціокультурних інтересів нових громадян і реагування на запит, пов'язаний з ростом антиіммігрантських настроїв в суспільстві. Відповіддю на цю дилему стає відхід від деяких традиційних ліберально–демократичних парадигм у відносинах з переселенцями. Потрібне подальше уточнення смислів понять мультикультуралізму і інтеграції (вона часто ототожнюється з асиміляцією) європейських мусульман, в тому числі через підтримку суспільно–політичного дискурсу з цієї проблематики і включення в нього теми релігійних традицій. Християнство залишається джерелом колективної ідентичності в Європі, що не дозволяє відмовляти в подібній ролі ісламу, особливо при поставленому завданні формування режиму рівного громадянства і пошуку балансу між індивідуальними і колективними правами. Відсутність єдиної моделі політичної інтеграції збільшує роль національних урядів в пошуку і відпрацюванні механізмів і інструментів управління нею.[84] Разом з тим європейські уряди можуть стикатись з серйозними розбіжностями з цих питань. Неоднорідність мусульманських спільнот Європи ускладнює процес їх інтеграції взагалі і політичної інтеграції зокрема. Проте, демократичні ідеали і практики користуються підтримкою чималої частини мусульман, що дозволяє вважати їх політичну інтеграцію в європейські суспільства цілком можливою. Конфлікти між центром і периферією можуть бути подолані за допомогою демаркації зовнішніх "Кордонів лояльності" та пошуку нових політичних форм, що сприяють росту "політичного виробництва" і

перевизначення інтересів мусульман. ЄС повинен координувати свою політику безпеки з політичною реінтеграцією колишніх радикалів. В ЄС є що запропонувати арабському світу, включаючи досвід реінтеграції радикальних груп та терористичних рухів у країнах–членах ЄС. Політична участь усіх громадян повинна бути пріоритетом у партнерських відносинах ЄС з арабськими країнами, і це може допомогти відновити ненасильницькі режими політичної опозиції, що існували раніше в арабському світі. ЄС повинен бути більш прозорим у відносинах з ісламістськими групами, які офіційно легалізовані їх урядами. Вони не менш важливі ніж інші політичні суб'єкти і з ними слід поводитися як з іншими партнерами ЄС, з чіткими правами та обов'язками, які мають бути пов'язані з існуючими в регіоні галузевими програмами, розмежовуючи політичні, соціальні та економічні напрямки дій. [36, с.278–294]Немає необхідності створювати нові програми спеціально для акторів–ісламістів та їх організацій. ЄС повинен сприяти зміцнюванню національних інституцій, які не виключають ісламістські партії. Слід заохочувати співпрацю як зі світськими, так і з не світськими сторонами. Інституціоналізоване співробітництво дозволить ісламістам здобути авторитет, прояснивши свою позицію щодо так званих сірих зон.

Для того, щоб партнерство розвивалось і продовжувало стосуватися суб'єктів Півдня та Сходу, ЄС повинен сприяти існуванню незалежних національних комісій громадянського суспільства, даючи можливість оцінювати, критикувати та пропонувати коригування політики ЄС у регіоні. Залучення ісламістів до цих структур допомогло б протистояти відчуттю, що ЄС сприяє євроцентричній демократизації, яка не відповідає місцевим очікуванням.[95]

Починаючи з 1990–х років, політична нестабільність у Магрибі та на Близькому Сході, поява тероризму спонукали ЄС маргіналізувати ісламістські партії та замість цього надати пріоритет Євро–Середземноморській співпраці (Euro–Mediterranean partnership), зосередженій на безпеці та стабільності регіону. Це не дозволило ЄС залучати ісламістські партії до переговорів щодо

ініціатив, що стосуються регіону. Попри те, що політика ЄС не вирішувала проблему виключення ісламістів з ЄС, питання тероризму дозволило низці арабських держав використовувати безпекову ситуацію у період після 11 вересня 2001 року як інструмент для переговорів з ЄС, зокрема для отримання коштів.[86] Парадоксально, але той факт, що інструмент «безпекового мислення» взяв верх над політичними аспектами, що пропонували нові можливості для діалогу з ісламістськими партіями і, отже, для більшої інтеграції в політику ЄС. Тому те, чого не існує на європейському рівні, вже є реальністю на двосторонніх рівнях. Багато країн-членів ЄС, зокрема Іспанія та Великобританія, визнали, що досягнення нового рівня взаємодії з сучасними ісламістськими угрупованнями не уникнути. Ряд членів-ісламістів парламенту Алжиру та Марокко є членами двосторонніх парламентських груп або беруть участь у міжрегіональних або міжмуніципальних проектах з певними країнами-членами ЄС. Ці заходи, без сумніву, відповідають національній політиці їхніх країн і залишають їм мало місця для відтворення своєї конкретної ісламістської ідентичності. Коли справа стосується включення або ведення діалогу з ісламістами як ісламістами, все ще відсутня чітка, прозора та послідовна політика в ЄС. [33, с.6]

Є випадки систематичної та офіційної взаємодії з деякими ісламістськими угрупованнями, але це не визнано прийнятним інструментом політики ЄС – особливо у просуванні та заохоченні демократичних реформ. Відсутність знань та досвіду з цих питань вражає навіть у найвищих політичних колах ЄС. Однією з причин цього є відсутність контактів між багатьма політиками ЄС та представниками ісламістських партій Близького Сходу та Північної Африки на рівні ЄС. У багатьох випадках ісламізм занадто часто розглядається через релігійну, а не політичну призму. Це загострює і без того гостру дискусію про те, чи повинен і як ЄС повинен взаємодіяти з ісламістськими партіями. Незважаючи на обережні кроки, доказів чітких змін в політиці немає. Конструктивних заходів щодо налагодження діалогу з ісламістами як специфічною категорією політичних акторів не було. ЄС

повинен зайняти більш ініціативну позицію щодо урядів країн Близького Сходу та Північної Африки, та поводження з ними щодо своїх політичних опонентів, головним чином ісламістських партій, та заохочувати їх розпочати демократичні реформи. В даний час ЄС намагається визначити більш гнучкі шляхи інтеграції політичних ісламістських акторів, головним чином, фінансуючи аналітичні центри та дослідницькі конференції, але все ще побоюється потенційної інтеграції ісламістів у спільні політики.[87]

Одним із пунктів, яким часто нехтують, щоб виправдати готовність ЄС «демократизувати» ісламістські рухи, а не вступати в політичний діалог з ними, є той факт, що ці групи працюють переважно в авторитарному контексті, і тому в основному недосвідчені та неперевірені в демократичних принципах. Але чи готові ісламісти бути «демократизованими» ЄС?

ЄС повинен доповнити свою нагальну політику взаємодії з сучасними ісламістськими рухами, проводячи більш комплексний політичний підхід, що буде покращувати його знання щодо радикальних ісламістських рухів. Це вдосконалення також допомогло б політиці ЄС у сфері безпеки та боротьби з тероризмом. Спроба переконати тих, хто думає зовсім не як ти, є більш необхідним викликом, ніж переговори з людьми, які вже погоджуються з тобою.

3.2 Рекомендації щодо соціальної інтеграції радикальної частини мусульманського населення

Радикальні рухи не є однорідними. ЄС повинен враховувати цікаву та нову динаміку. Зростає кількість доказів того, що радикальні ісламістські рухи та окремі особи в цих рухах змінюють або відмовляються від своїх оригінальних ідеологій через досвід дерадикалізації. Проблема для ЄС полягає в тому, чи можна після того, як ці рухи та окремі особи пройшли процеси дерадикалізації, вважати, що вони мають радикальні погляди на демократичні цінності ЄС, але без насильства чи підтримки насильства.

Аналіз того, як розвиваються радикали з ісламською ідентичністю та ті, що поза межами будь-якої легалізованої політичної системи, дасть можливість доповнити поточні зусилля ЄС щодо боротьби з легалізованими ісламістськими рухами по сусідстві. Це також був би спосіб думати про радикальні рухи з орієнтованої на політику точки зору, зосереджуючись на їхньому місці в процесах демократизації, а не виключно на аналізі безпеки, що стосується їх ролі у насильстві. [88]

Дерадикалізація, на відміну від роз'єднання, означає повну фізичну та психологічну відмову від радикального ісламістського руху. Іншими словами, колишні ісламісти не просто залишають рух, вони також відмовляються від супровідної ідеології. Отже, дерадикалізація передбачає зречення та повну відмову від насильства. Є кілька причин, які можуть змусити радикальних ісламістів кинути насильство. Серед програм, що фінансуються державою є програми дерадикалізації, які можна проводити у в'язниці або в публічному просторі, спрямовані на забезпечення альтернативного ідеологічного дискурсу радикальному ісламу через засоби масової інформації, релігійну фетву або богословські комітети, що засуджують насильство, свідчення колишніх терористів, які шкодують про свої дії або групи психологічної підтримки; та програми амністії, доступні для реінтеграції в громаду, разом із захистом від помсти.

Важлива амністія радикальних ісламістських груп відбулася в Алжирі. Хартія миру та національного примирення, була засобом закриття кривавої громадянської війни в Алжирі та амністією тих, хто брав участь у боях. За злочини, скоєні під час війни, терористи були звільнені від переслідування, як і члени алжирських служб безпеки. Сім'ї тих, хто втратив життя, отримували матеріальну компенсацію. Однак багато алжирців вважають, що примирення з колишніми терористами взяло несправедливий пріоритет над справедливістю для жертв. Своєрідним поворотом програми амністії є те, що кожен, хто виступає проти неї, може бути арештований. ЄС підтримав цю політику амністії та соціальну реабілітацію в'язнів (переважно колишніх

ісламістів або терористів, які отримали користь від національного примирення). ЄС неофіційно заявляв про рішучість активізувати розробку програм цього типу пов'язаних з майбутнім ісламізму та тероризму, особливо в контексті Громадянської згоди:

Як подібні ініціативи можна зробити актуальними для ЄС? По–перше, необхідно скласти карту належної практики дерадикалізації, щоб надихнути ЄС на власну боротьбу з тероризмом. По–друге, зусилля ЄС щодо підтримки країн південного Середземномор'я та Близького Сходу, що мають справу з радикальними угрупованнями, не можуть бути обмежені питаннями безпеки. Треба думати про ці групи «політично». [89]

Дилема, з якою зіткнеться ЄС, полягає в тому, що арабські уряди часто дозволяють радикалам залишити тероризм, лише якщо вони зобов'язуються залишити політику. Нейтралізація радикальної загрози призводить до повторної радикалізації, і відсоток рецидивів серед тих, хто кається, залишається високим. Це підкреслює необхідність підтримки ЄС політичної реінтеграції незаангажованих терористів чи радикалів. Хоча сьогодні більш помітні в натхненних "Аль–Каїдою" рухах, роз'єднання та дерадикалізація не є новим явищем. Більшість ісламістських рухів, з якими зараз має справу ЄС розглядаються як радикали і терористи. Протягом років рухам було дозволено приєднуватися до політичного процесу (або з ними співпрацювала сама держава) після того, як вони припинили підпільну діяльність, відмовилися від радикальних актів чи дискурсів і зазнали дерадикалізації– залишивши за собою насильство. Це було у випадку з Ісламією Чабіба в Марокко, з якої було створено Партію справедливості і розвитку (Марокко). В Алжирі численні колишні активісти ІФП (Ісламський фронт порятунку) були також реінтегровані в межах держави.

Основна рекомендація цього розділу полягає в тому, що ЄС повинен координувати свою політику безпеки та інтеграції з політичною реінтеграцією колишніх радикалів. ЄС має що запропонувати арабському світу, зокрема, досвід реінтеграції радикальних угруповань, таких як крайні ліві,

неонацистські чи націоналістичні терористичні рухи в Німеччині, Ірландії та Італії. Політична участь усіх громадян повинна стати визначеним пріоритетом у всіх партнерських відносинах ЄС з арабськими країнами. Таким чином, ЄС може допомогти відновити ненасильницькі режими політичної опозиції, що існували раніше в арабському світі. [94]

Для міжнародних спостерігачів саме політична участь легалізованих ісламістів і навіть участі радикальних чи терористичних угруповань представляє загрозу безпеці та зовнішній політиці ЄС та стабільності. Таким чином, просування демократії фокусується на тому, щоб утримати їх від виборів, зміцнити світську державу, а потім переконати їх змінити свої погляди на демократію. Однак дослідження виявляє іншу історію. Саме маргіналізація ісламістів та радикальних акторів та відсутність політизації серед їхньої бази призводять до зростання насильства. Ілюзія просування поміркованих та деполітизованих мереж акторів головним чином призвела до провалу просування демократії США в арабському світі. Віддалення радикалів від політики не уникне радикалізації. [90]

Боротьба з тероризмом повинна ізолювати радикалізм, але не радикалів. Поновлення мирних та ненасильницьких форм політичної участі є головним викликом для ЄС. Його політики повинні намагатися інтегрувати держави регіону в інститути ЄСС, щоб сприяти відчуттю приналежності та соціалізації з іншими демократичними суб'єктами.

ЄС повинен бути більш прозорим у відносинах з легалізованими групами ісламістів. Вони не більш–менш демократичні, ніж інші політичні актори, і до них слід ставитись як до партнерів ЄС з чіткими правами та обов'язками в рамках партнерства. Такі партнерські відносини повинні стосуватися конкретних галузевих програм в регіоні, розмежовуючи політичні, соціальні та економічні відмінності. Немає необхідності розробляти нові програми спеціально для ісламістів та їх організацій, а лише заохочувати їх включення до існуючих програм. ЄС повинен сприяти роботі в цих країнах щодо зміцнення тих національних інституцій, які не виключають ісламістські

партії. Слід зміцнювати професійні норми, особливо через парламентський досвід, а також слід заохочувати співпрацю як зі світськими, так і з не світськими партіями. Питання демократизації, постійно присутнє у партнерстві з ЄС, має залишати простір для спільної роботи над конкретними проектами, де інституції можуть вирішувати соціальні проблеми. Це інституціоналізоване співробітництво дозволило б ісламістам здобути авторитет, прояснивши свою позицію щодо так званих сірих зон. [91]

Щоб гарантувати, що партнерство розвиватиметься і продовжуватиме стосуватися суб'єктів Півдня, ЄС повинен сприяти існуванню незалежних національних комісій громадянського суспільства, надання можливості оцінювати, критикувати та пропонувати коригування європейської політики у регіоні. Залучення ісламістів до таких структур допомогло б протистояти відчуттю, що ЄС пропонує лише євроцентричну демократизацію, яка не відповідає місцевим очікуванням.

У контексті аспекту безпеки слід зазначити, що за офіційними даними Міністерства внутрішніх справ Великобританії у 2017 році в країні перебуває 23 000 потенційних терористів[48]. З огляду на такі дані, керівництво країни "не поспішає" запроваджувати превентивні та ще активніші практичні заходи щодо витіснення цих небезпечних соціальних елементів зі своєї території. Цей вид "демократії" у підходах до боротьби з тероризмом негативно впливає не тільки на національну безпеку, але також має значний вплив на всю європейську систему безпеки.

Що стосується Німеччини, як чергового «локомотива» Європейського Союзу, ця країна менше, ніж Франція та Великобританія, зазнає впливу ісламського фактору. Але, незважаючи на це, «ісламське питання» залишається актуальним для неї. Подія 10 травня 2016 була досить резонансною для Німеччини, під час якої на залізничному вокзалі молодий чоловік, громадянин Німеччини, під крики "Ти зараз помреш, Аллах великий!" увірвався в один із вагонів поїзда, де поранив одного пасажирів, а потім на території станції ще трьох [48]. Після таких подій німецьке

суспільство почало ще більше засуджувати мусульман, незважаючи на те, що злочин не вчинив представник цього народу. Сьогодні, коли прояви ісламського радикалізму продовжують активно поширюватися по всьому Європейському Союзу, Німеччина продовжує дотримуватися принципів безпеки та стабільності. Так, під час свого виступу на Мюнхенській конференції з безпеки 18 лютого 2017 р. Федеральний канцлер А. Меркель заявила, що авторитетні представники ісламу повинні заявити, що ця релігія не має нічого спільного з тероризмом [49]. Цими словами вона чітко дала зрозуміти, що релігію слід відокремлювати від політики та переслідування радикальних інтересів, а також не представляти загрози для громадянського суспільства.[92]

Отже, як можна побачити з наведених прикладів, на «Золотий європейський трикутник», ядро Європейського Союзу, значною мірою впливає ісламський фактор. Це не тільки створює загрозу європейській національній ідентичності на суспільному рівні, але й несе небезпеку швидкого розповсюдження в інших європейських країнах через нелегальну міграцію. Такі процеси безпосередньо впливають на зниження геополітичної ваги Європи в регіональних та глобальних процесах. Щоб запобігти подальшому поширенню радикальних ісламістських ідей у Європі, європейські країни повинні розробити спільну стратегію протидії ісламському впливу, яка повинна включати сучасні інструменти, механізми, підходи та засоби боротьби з цим явищем. Ключовим повинен бути принцип сили з використанням елементів політичного тиску. [93]Діючий сьогодні демократичний принцип не виправдовує себе завдяки своїй лояльності та відкритості, а тому потребує заміни в короткостроковій перспективі. Зовнішній вимір ісламського фактора пов'язаний з активізацією дій терористичних угруповань на Близькому Сході, особливо в Сирії. Наслідками якого стала велика кількість біженців та переміщених осіб, які протягом 2015–2016 рр. Нелегально прибули до держав–членів ЄС. Морські узбережжя Греції та Італії стали своєрідними «воротами», через територію яких більшість

біженців потрапили до ЄС. Стримувальні дії керівництва Європейського Союзу та окремих країн не дали позитивного результату, внаслідок чого відсоток терористичної діяльності в європейських країнах збільшився в рази. Під виглядом біженців представники терористичних угруповань почали прибувати до Європи, поповнюючи лави інструкторів, смертників та ідеологічних вчителів терористів. Все це стало основою для безперешкодної реалізації їх намірів у формі терактів у ряді європейських міст. [50] Не випадково терористи обрали столиці провідних країн Європейського Союзу, щоб довести свої прагнення та вимоги до європейських лідерів, а також продемонструвати свою рішучість і рішучість. Такого роду дії не лише продемонстрували існування значних "білих плям" в європейській системі безпеки, а й довели, що сьогодні вона не здатна ефективно протистояти ісламській загрозі через відсутність надійних механізмів.

ВИСНОВКИ

Під час написання дипломної роботи було встановлено основні причини, викликані мусульманським чинником, що породжують проблеми в становленні безпекового простору Європи:

По–перше, проблема формування сучасного безпекового простору країн ЄС з урахуванням нагальних зовнішніх та внутрішніх загроз. основною перешкодою для досягнення прориву в області європейської безпеки – є відсутність довіри між сторонами. Що відображається в усіх сферах – політичній, економічній і військовій. Критики проєктів створення незалежної європейської армії зі свого боку постійно вказують на нереальність більш–менш радикальних змін у цій сфері, приводячи досить вагомі аргументи. Перш за все, не зрозумілі ті функції, які повинна виконувати європейська армія. В теорії її необхідність визначається прагненням ЄС вирівняти власні політичні і військові можливості з потужним економічним потенціалом. Однак, у практичному плані існування незалежної, перш за все від США і Канади, європейської армії, забезпечує безпеку ЄС, навряд чи реально. Європа навряд чи може дозволити собі обійтися без гарантій НАТО, особливо в умовах наростаючої конфронтації між Росією і Заходом. ЄС знаходиться у ситуації, коли маючи бажання виступати окремою від США самостійною силою – не має можливості та політичної волі для досягнення цієї мети. Як було вказано вище – недовіра між членами ЄС та відсутність реальних військових та безпекових реформ направлених на підвищення автономності впливає в те, що хоча і знаходиться під «протекторатом» США їм зручно з економічної точки зору, але з політичної – ні. Тому ЄС повинен остаточно вирішити для себе, що для нього важливіше – самостійність у сфері своєї безпеки або зручність у поляганні на США, що здебільшого і забезпечують безпеку Європи.

По–друге, взаємодія з ісламськими країнами. Налагодження більш тісних зв'язків з країнами Північної Африки та Близького Сходу, відношення

до них як до рівних акторів міжнародних відносин та глибше вивчення їх особливостей допоможе Європі вибудувати більш конструктивну та продуману політику та знизить ворожнечу. У багатьох випадках ісламізм занадто часто розглядається через релігійну, а не політичну призму. Це загострює і без того гостру дискусію про те, чи повинен і як ЄС повинен взаємодіяти з ісламістськими партіями. Незважаючи на обережні кроки, доказів чітких змін в політиці немає. Конструктивних заходів щодо налагодження діалогу з ісламістами як специфічною категорією політичних акторів не було. ЄС повинен зайняти більш ініціативну позицію щодо урядів країн Близького Сходу та Північної Африки, та поводження з ними щодо своїх політичних опонентів, головним чином ісламістських партій, та заохочувати їх розпочати демократичні реформи.

По-третє, останнім та, мабуть, найважливішим фактором залишається саме розробка нових підходів направлених на інтеграцію зростаючого мусульманського населення в нову соціальну систему європейських цінностей. Необхідно відзначити, що в сучасній Європі на зміну релігійної системі цінностей прийшла секуляризована, змінився пріоритет ціннісних установок з релігійних на світські.

В основі європейської ідентичності лежать вже не християнські, а так звані європейські цінності.[55, с.3–7] У Європі спочатку виходили з того, що мігранти–мусульмани будуть розділяти західноєвропейську систему цінностей: демократію, культурну та релігійну свободу, індивідуальне прагнення до добробуту і самореалізації і що відмінності зітруться через два, найпізніше – три покоління. Цього не сталося, навпаки, серед мусульман, що заїхали, їхніх дітей і онуків посилюється тенденція до культурної та територіальної самосегрегації. Вони не відчувають необхідності інтегруватися, тому що спілкуються з одновірцями на рідній для них мові, працюють у «своїх», відвідують свої кафе і магазини, вільно сповідують свою релігію, дотримуються своїх традицій, постійно тримають зв'язок з батьківщиною за допомогою гаджетів, соціальних мереж, що дозволяє їм не

відчувати себе відірваними від своєї релігійної і культурної ідентичності. В основі мусульманської картини світу лежать традиційні патріархальні, часто консервативні цінності, які стосуються усіх сторін життя людини. Для західної цивілізації характерний поділ таких областей, як релігія, політика, юриспруденція та ін. [56, с. 51–75] На відміну від Заходу, в мусульманських країнах такий поділ не існує, оскільки релігія, культура, судова система і т.д. розглядаються як єдине ціле, що в секуляризованій Європі неприйнятно. Всі європейські країни визнають свободу віросповідання, але з урахуванням поділу функцій держави і релігії. Саме це і не влаштовує мусульманську умму, для якої релігія є вираз її ідентичності. Для мусульманина є природним, що релігія пронизує всі сфери життя людини – від приватної сфери до політики держави. [57, с.116]

Таким чином, подача неоліберальних цінностей глибоко суперечить загально ісламським цінностям, і це істотно сповільнить процес інтеграції мусульманських спільнот Європи, що, в свою чергу, ускладнить і зробить малоімовірним в найближчому майбутньому мирне співіснування мігрантів і приймаючого суспільства. І, як наслідок, невдала інтеграція мусульман в західне суспільство може в перспективі привести до спроби вирішити соціально–політичні проблеми радикальними шляхами.

Саме тому для подолання існуючої проблеми мусульманства та покращити безпековий простір Європі потрібно зробити наступні кроки:

- визначитись зі своєю майбутньою позицією в світі;
- налагодити нові конструктивні підходи до взаємодії з ісламськими країнами та поглибити своє розуміння «ісламського світу»;
- створити нову систему не тільки міграції, а по–перше, саме інтеграції мігрантів у європейське суспільство з урахуванням різниці цінностей двох культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кіссінджер Г. Світовий порядок / Г. Кіссінджер // Світовий порядок / Г. Кіссінджер. – Київ: Наш Формат, 2018. – (2). – С. 86–90.
2. Євроатлантична спільнота безпеки: міф чи реальність. // Євроатлантична спільнота безпеки: міф чи реальність / , 2012. – С. 1–3.
3. Панюжева, М.М. Франко–американські відносини в сфері безпеки і особливості їх реалізації на євроатлантичному і близькосхідному напрямках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук / З. Панюжева, М.М.. – Нижній Новгород, 2015. – 23 с.
4. Панюжева, М.М. Проблема реінтеграції Франції у військову структуру НАТО на початку ХХІ століття , Фактор Заходу. Додаток до Нижегородському журналу міжнародних досліджень. Весна літо. С. 50 – 54.
5. Тихонравов, Ю.В., Геополітика: Навчальний посібник. ИНФРА–М, Москва, Росія, (2000). – 55 с.
6. Тузовская, Н.Ю. Межі стратегічного партнерства ЄС і НАТО, Актуальні проблеми Європи. Трансатлантичні відносини: нові імперативи (2012), № 3, С. 63 – 99.
7. Уткін, А.І. , США і Європа: перспективи взаємовідносин на рубежі століть. наука, Москва, Росія (2013). 15 – с.
8. Спільні цінності, спільні цілі. Віхи 2008 року та подальший шлях відносин між ЄС та США [Електронний ресурс] // Представництво Європейського Союзу в США. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.euunion.org/eufocus>. (дата звернення: 01.06.2021).
9. Декларація ЄС– НАТО щодо ЄПСО. Прес–реліз НАТО [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.htm>. (дата звернення: 01.06.2021).
10. Франція: фактори, що формують зовнішню політику, та питання американсько–французьких відносин [Електронний ресурс] // Звіт CRS для

Конгресу. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32464.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

11. Наявність спільної преси з міністром закордонних справ Франції Юбером Ведріном / секретарем Коліном Л. Пауеллом [Електронний ресурс] // Вашингтон, округ Колумбія - 2009 р. Державний департамент США.. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2001/1681.htm>. (дата звернення: 01.06.2021).

12. Спільна заява: Саміт США та ЄС. 28 листопада 2011 р [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/28/joint-statement-us-eu-summit>. (дата звернення: 01.06.2021).

13. Зауваження щодо майбутнього європейської безпеки. / Гілларі Родхем Клінтон, державний секретар. [Електронний ресурс] // L'Ecole Militaire Париж, Франція. 29 січня 2010 р. Державний департамент США.. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/01/136273.htm>. (дата звернення: 01.06.2021).

14. Поновлення трансатлантичного партнерства: погляд США. Слухання в Підкомітеті з питань Європи Комітету з міжнародних відносин. Палата представників.. – 2003. – С. 9.

15. Данилов Д.А. Формування нових інструментів і механізмів ОПБО, Європейський Союз / Данилов Д.А., 2018. – С. 74–78.

16. Журкин В.В. Європейська армія: поразки і перемоги / Журкин В.В. // Міжнародні відносини / Журкин В.В., 2012. – С. 3.

17. Журкин В.В. Дональд Трамп і Європа / Журкин В.В., Носов М.Г. // Современная Европа / Журкин В.В., Носов М.Г., 2018. – С. 17–33.

18. Bureau of Arms Control [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.state.gov/t/avc/rls/2017/276361.htm>. (дата звернення: 01.06.2021).

19. Васильєв А.М. Історія Саудівської Аравії / Васильєв А.М // Історія Саудівської Аравії / Васильєв А.М., 2015. – С. 35–48.
20. Hoveyda F. The Broken Crescent: The "threat" of Militant Islamic Fundamentalism. / Hoveyda F, 2016. – С. 14–33.
21. Матсон О.О. Формування відносин мусульманської діаспори та титульного етносу Німеччині в ХХ–ХХІ столітті / Матсон О.О, 2016. – С. 75–77.
22. Kettani H. Muslim Population in Europe: 1950–2020 / Kettani H.. // International Journal of Environmental Science and Developmen. – 2020. – №2. – С. 154–164.
23. Voas D. . Islam Moves West: Religious Change in the First and Second Generations / Voas D., Fleischmann F., 2012. – С. 525–545.
24. Roy O. Globalized Islam: The Search for a New Ummah. / Roy O.. // New York. Columbia University Press. – 2004. – С. 2–5.
25. Warrick J. Black Flags: The Rise of ISIS / Warrick J. // Anchor. – 2016.
26. Hurley J. Globalisation slowdown? Recent evidence of offshoring and reshoring in Europe / Hurley J, Peruffo E, Storrie D // ERM annual report / Hurley J, Peruffo E, Storrie D., 2017. – С. 22.
27. Volvo to cut over 1,500 jobs in Sweden [Електронний ресурс] // France. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.france24.com/en/20090422-volvo-layoffs-sweden-automobile-trucks-crisis-job-cuts-workforce>. (дата звернення: 01.06.2021).
28. Metal Trades Committee, International Labour Organisation. // Recent Developments in the Metal Trades / , 2012. – (2; № 3). – С. 67.
29. Tost D. Efficiency Drive: Siemens to Cut 1,700 Jobs in Germany [Електронний ресурс] / Tost D. // 2017 – Режим доступу до ресурсу: [https://www.handelsblatt.com/today/companies/efficiency-drive-siemens-to-cut-1-700-jobs-in-germany/23569588.html?ticket=ST-2327021-inB5fciUUrTaNenYcVdR-ap1# : ~: text = Siemens% 20has% 20over% 20113%](https://www.handelsblatt.com/today/companies/efficiency-drive-siemens-to-cut-1-700-jobs-in-germany/23569588.html?ticket=ST-2327021-inB5fciUUrTaNenYcVdR-ap1# : ~: text = Siemens% 20has% 20over% 20113% 20)

20000% 20employees, 25% 20000% 20new% 20jobs% 20created% 20worldwide.
(дата звернення: 01.06.2021).

30. Siemens – A Global Power House [Електронний ресурс] // Siemens China. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://new.siemens.com/cn/en/company/about.html>.. (дата звернення: 01.06.2021).

31. S & P Global Ratings [Електронний ресурс] // Siemens AG. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://assets.new.siemens.com/siemens/assets/api/uuid:d62be848-db7c-436d-875c-100a8129579b/version:1568887422/190321-rating-update-sp.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

32. Заворушення в гетто відбувалися при абсолютному байдужості до того, що відбувається з боку поліції [Електронний ресурс] // Нова Газета. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/06/18/85902-dikaya-bitva-v-dizhone>. (дата звернення: 01.06.2021).

33. How are refugees faring on the labour market in Europe? A first evaluation based on the 2014 EU Labour Force Survey ad hoc module. // Working paper. – 2016. – №32. – С. 6.

34. Europe's Growing Muslim Population [Електронний ресурс] // Pew Research Center. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>. (дата звернення: 01.06.2021).

35. Insécurité et délinquance en 2017: premier bilan statistique [Електронний ресурс] // Ministère de l'Intérieur. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.interieur.gouv.fr/Interstats/Actualites/Insecurite-et-delinquance-en-2017-premier-bilan-statistique>. (дата звернення: 01.06.2021).

36. Ilan J. How 'gangsters' become jihadists: Bourdieu, criminology and the crime-terrorism nexus / Ilan J., Sandberg S., 2019. – (3; вип. 16). – С. 278–294.

37. Inspire magazine: A critical analysis of its significance and potential impact through the lens of the information, motivation, and behavioral skills model

/ Lemieux A.F, Brachman J.M, Levitt J., Wood J.. // Inspire magazine. – 2014. – №26. – С. 1–18.

38. Muzakki A. The roots, strategies, and popular perception of islamic radicalism in Indonesia / Muzakki A. // Journal of Indonesian Islam. – 2020. – №8. – С. 1–22.

39. Драґ W. Уявлення про військовий конфлікт у Росії Література та ЗМІ / Драґ W., Кругулец J., Марецькі М. // Війна і слова / Драґ W., Кругулец J., Марецькі М., 2016. – С. 23.

40. Британський "джихадський репер", який позував з відрубаною головою і підозрювався в "Бітлі" ІДІЛ Джихаді Джон арештований в Іспанії антитерористичною поліцією [Електронний ресурс] // Пошта в Інтернеті. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8241409/British-jihadi-rapper-arrested-Spain-anti-terror-police.html>.

41. Нілан П. Мусульманська молодь у діаспорі. Виклик екстремізму через популярну культуру. / Нілан П, 2019. – (Routledge). – С. 25–44.

42. Morris T. Dark ideas: how neo-Nazi and violent jihadi ideologues shaped modern terrorism / Morris T, 2017. – С. 5–10.

43. Inside the ISIS gift shop: Online jihadist spring/summer collection of T-shirts, hoodies and baseball caps shocks internet [Електронний ресурс] // Mail online. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2666854/Inside-ISIS-gift-shop-Online-jihadist-spring-summer-collection-shocks-internet.html>. (дата звернення: 01.06.2021).

44. Сумленний С. Тепер тут іслам [Електронний ресурс] / Сумленний С., Кокшаров А. // Експерт Online. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://expert.ru/expert/2008/38/teper_zdes_islama. (дата звернення: 01.06.2021).

45. Гашков І. Мусульмане решають судьбу виборів во Франції [Електронний ресурс] / Гашков І. // РІА Новості. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://ria.ru/world/20170417/1492433937.html>. (дата звернення: 01.06.2021).

46. Religion in England and Wales [Електронний ресурс] // / Office for National Statistics. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ons.gov.uk/>. (дата звернення: 01.06.2021).

47. Spickernell S. Muslims are disproportionately likely to become company directors [Електронний ресурс] / Spickernell S. // City A.M. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.cityam.com/210932/least-third-uk-company-directors-are-muslim-which-much-higher-proportion-muslims-society>.

48. В Великобританії знаходяться 23 тисячі потенціальних терористів [Електронний ресурс] // Islam-today. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://islam-today.ru/novosti/2017/05/29/v-velikobritanii-nahodatsa-23-tysaci-potencialnyh-terroristov/>. (дата звернення: 01.06.2021).

49. Дебрер С. «Ісламський фактор» розділив Німеччину [Електронний ресурс] / Дебрер С. // Свободная Пресса. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://svpressa.ru/world/article/14837/>. (дата звернення: 01.06.2021).

50. Меркель розказала про серйозні виводи в Мюнхені [Електронний ресурс] / News24.ua. – Режим доступу: <http://news24ua.com/merkel-rasskazala-v-myunhene-pro-sereznye-vyzovy-dlya-demokratii> (дата звернення: 01.06.2021).

51. Europe's Growing Muslim Population. Pew Research Center [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>. (дата звернення: 01.06.2021).

52. Houssain Kettani. International Journal of Environmental Science and Development (IJESD), / Houssain Kettani. // World Muslim Population. – 2020. – №1. – С. 3.

53. Terrorism in the EU: terror attacks, deaths and arrests in 2019 [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/security/20180703STO07125/te>

rorism-in-the-eu-terror-attacks-deaths-and-arrests-in-2019. (дата звернення: 01.06.2021).

54. Is terrorism in Europe at a historical high? [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/terrorism-in-europe-at-historical-high/>. (дата звернення: 01.06.2021).

55. Global Terrorism Index [Електронний ресурс] // Institute for economic and peace, 2015. – 54–60 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

56. INLA almost called off attack [Електронний ресурс] // News Hound – Режим доступу до ресурсу: http://www.nuzhound.com/articles/irish_news/arts2007/dec6_Dropping_Well_INLA_nearly_called-off.php. (дата звернення: 01.06.2021).

57. Gunman who posted manifesto online kills nine at shisha bars before shooting himself [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/20/hanau-attack-reveals-poison-of-racism-in-germany-says-merkel>. (дата звернення: 01.06.2021).

58. EU TERRORISM SITUATION & TREND REPORT (TE-SAT) [Електронний ресурс] // EUROPOL. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.europol.europa.eu/tesat-report>. (дата звернення: 01.06.2021).

59. Islamic Terrorism in the West and International Migrations: The «Far» or «Near» Enemy Within? What is the Evidence [Електронний ресурс] // European University Institute, 2017. – 3–6с. – Режим доступу до ресурсу: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46604/RSCAS_2017_28.pdf?sequence=1. (дата звернення: 01.06.2021).

60. Program on Extremism [Електронний ресурс] // The George Washington University. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

<https://docs.house.gov/meetings/FA/FA18/20170627/106184/HHRG-115-FA18-Wstate-HughesS-20170627.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

61. Religiösa hatpredikanter styr islamistisk terror i Europa [Електронний ресурс] // Gotenborgs Posten. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.gp.se/nyheter/v%C3%A4rlden/lyxlya-ska-locka-skeptiker-att-ta-vaccin-1.48353548>. (дата звернення: 01.06.2021).

62. Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-Terror Nexus [Електронний ресурс] // ICSR. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://icsr.info/2016/10/11/new-icsr-report-criminal-pasts-terrorist-futures-european-jihadists-new-crime-terror-nexus/>. (дата звернення: 01.06.2021).

63. London Bridge: What we know about the attack [Електронний ресурс] // BBC. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/news/uk-50594810>. (дата звернення: 01.06.2021).

64. Islamist muss neun Jahre in Haft [Електронний ресурс] // 2018 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/anschlagsplaene-in-deutschland-islamist-muss-neun-jahre-in-haft-15541446.html>. (дата звернення: 01.06.2021).

65. Terrorism in Europe [Електронний ресурс] // 2015 – Режим доступу до ресурсу: https://www.ibe.org/ibe_studentpaper20_71964.pdf. (дата звернення: 01.06.2021).

66. Understanding EU counter-terrorism policy [Електронний ресурс] // | European Parliamentary Research Service, 2021. – 6-11с. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI\(2021\)659446_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI(2021)659446_EN.pdf). (дата звернення: 01.06.2021).

67. WHO ARE THE EUROPEAN JIHADIS? [Електронний ресурс] // Globsec. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

68. https://www.irisfrance.org/wpcontent/uploads/2018/09/GLOBSEC_WhoAreTheEuropeanJihadis-Midterm-Report.pdf. (дата звернення: 01.06.2021).

69. Terrorism in Europe [Электронный ресурс] // Congressional research service. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://fas.org/sgp/crs/terror/IF10561.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

70. SANDLER T. THE PAST AND FUTURE OF TERRORISM RESEARCH [Электронный ресурс] / TODD SANDLER // Revista de Economía Aplicada. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.redalyc.org/pdf/969/96912320001.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

71. Neumann P. Terrorism in the 21st century [Электронный ресурс] / Peter Neumann // Compass 2020. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/06063.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

72. Neumann P. Terrorism in the 21st century [Электронный ресурс] / Peter Neumann // Compass 2020. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/06063.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

73. CONTEST The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism [Электронный ресурс] // HM Government. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/539683/55469_Cm_9310_Web_Accessible_v0.11.pdf. (дата звернення: 01.06.2021).

74. Amel Boubekeur. Updating the European Union's Policies Towards Islamist Parties and Radical Actors [Электронный ресурс] / Amel Boubekeur. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-48.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

75. Еврокомиссия подготовит обновленную программу борьбы с терроризмом [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.dw.com/ru/evrokomissija-podgotovit-obnovlennuju-programmu-borby-s-terrorizmom/a-55557908>. (дата звернення: 01.06.2021).

76. С.М. Хенкин, И.В. Кудряшова. ИНТЕГРАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ЕВРОПЕ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ [Электронный ресурс] / С.М. Хенкин,

И.В. Кудряшова. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: https://mgimo.ru/files2/2015_04/up40/file_2fa3ef2d5ea0d45f16c7f8eb108d19c1.pdf. (дата звернення: 01.06.2021).

77. Terrorism in Europe [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://fas.org/sgp/crs/terror/IF10561.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

78. Trends in Global Terrorism: Islamic State's Decline in Iraq and Expanding Global Impact; Fewer Mass Casualty Attacks in Western Europe; Number of Attacks in the United States Highest since 1980s [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: https://www.start.umd.edu/pubs/START_GTD_TerrorismIn2018_Oct2018.pdf. (дата звернення: 01.06.2021).

79. Challenges of the islamic world [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <file:///C:/Users/24947-30343-1-PB.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

80. Muslims in Europe: The Construction of a «Problem» [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/muslims-in-europe-the-construction-of-a-problem/>. (дата звернення: 01.06.2021).

81. Olivier Roy. Islam in Europe: Clash of Religions or Convergence of Religiosities? / Olivier Roy // Islam in Europe / Olivier Roy., 2008. – С. 131–144.

82. Maurtis Berger. Islam in Europe: A clash of tolerances [Електронний ресурс] / Maurtis Berger. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20070500_cdsp_art_berger.pdf (дата звернення: 01.06.2021).

83. Fabio Giomi. Islam and Gender in Europe [Електронний ресурс] / Fabio Giomi. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/religion-and-gender-in-europe/islam-and-gender-in-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).

84. Final Report Summary - EURISLAM (Finding a Place for Islam in Europe: Cultural Interactions between Muslim immigrants and Receiving Societies) [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://cordis.europa.eu/project/id/215863/reporting>. (дата звернення: 01.06.2021).

85. Ina Merdjanova. Euro-Islam v. "Eurabia": Defining the Muslim Presence in Europe [Электронный ресурс] / Ina Merdjanova. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.wilsoncenter.org/publication/euro-islam-v-eurabia-defining-the-muslim-presence-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).

86. John Dobson. Europe is struggling with the problem of Islamist extremists [Электронный ресурс] / John Dobson. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.sundayguardianlive.com/world/europe-struggling-problem-islamist-extremists>. (дата звернення: 01.06.2021).

87. Special Issue "Islam in Europe, European Islam" [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: https://www.mdpi.com/journal/religions/special_issues/europeislam. (дата звернення: 01.06.2021).

88. Timothy Ogden. Inconvenient hard questions need to be asked about Islam in the West [Электронный ресурс] / Timothy Ogden. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.neweurope.eu/article/inconvenient-hard-questions-need-to-be-asked-about-islam-in-the-west/>. (дата звернення: 01.06.2021).

89. Kartikeya Sharma. Beheading in France and the rise of radical Islam in Europe [Электронный ресурс] / Kartikeya Sharma. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.wionews.com/opinions-blogs/beheading-in-france-and-the-rise-of-radical-islam-in-europe-335972>. (дата звернення: 01.06.2021).

90. Olivier Guitta. Fuelling the Fire: Weaponizing Islam in Europe [Электронный ресурс] / Olivier Guitta. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.euractiv.com/section/politics/opinion/fuelling-the-fire-weaponizing-islam-in-europe/>. (дата звернення: 01.06.2021).

91. Islamophobia in Europe [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/islamophobia-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).

92. Lucy Williamson. France Islam: Muslims under pressure to sign French values charter [Электронный ресурс] / Lucy Williamson. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-55132098>. (дата звернення: 01.06.2021).

93. Islam in Europe [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://ces.ufl.edu/islam-in-europe/>. (дата звернення: 01.06.2021).

94. Tariq Modood. Rethinking secularism : Can Europe integrate its Muslims? [Электронный ресурс] / Tariq Modood. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.opendemocracy.net/en/global-extremes/rethinking-secularism-can-europe-integrate-its-muslims/>. (дата звернення: 01.06.2021).

95. SHADA ISLAM. Muslims, Ramadan, and myths facing 'European civilisation [Электронный ресурс] / SHADA ISLAM. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://euobserver.com/opinion/151524>. (дата звернення: 01.06.2021).

96. MOISÉS NAÍM. Islam by numbers In Muslim countries incomes are lower than in the rest of the world, while illiteracy is higher and life expectancy lower. Why? [Электронный ресурс] / MOISÉS NAÍM. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: https://english.elpais.com/elpais/2019/03/28/inenglish/1553761997_485839.html. (дата звернення: 01.06.2021).

97. Ahmad S. Dallal. Islam without Europe [Электронный ресурс] / Ahmad S. Dallal. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://uncpress.org/book/9781469641409/islam-without-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).

98. Andrew Wingate. The Changing Face of Islam in Europe [Электронный ресурс] / Andrew Wingate. – 2018. – Режим доступа до ресурсу:

<https://fullerstudio.fuller.edu/the-changing-face-of-islam-in-europe/>. (дата
звернення: 01.06.2021).

99. MUHİTTİN ATAMAN. Resurgence of anti-Islam in Europe [Електронний ресурс] / MUHİTTİN ATAMAN. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/resurgence-of-anti-islam-in-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).

100. Erika Solomon. Push for homegrown imams stalls in Europe [Електронний ресурс] / Erika Solomon. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ft.com/content/4fd56d2c-16d7-4349-a995-1acb646d8d92>. (дата звернення: 01.06.2021).

101. Placing Islam in European Studies [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.europenowjournal.org/2020/06/02/placing-islam-in-european-studies/>. (дата звернення: 01.06.2021).

102. Alex Nowrasteh. Muslim Immigration and Integration in the United States and Western Europe [Електронний ресурс] / Alex Nowrasteh. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cato.org/blog/muslim-immigration-integration-united-states-western-europe>. (дата звернення: 01.06.2021).